

Terug van weggeweest

Een onderzoek naar de terugkeerervaring van Nederlandse uitwisselingsstudenten.

Bachelorthesis
Algemene Sociale Wetenschappen
Februari 2009

Carine Stroet
3028771

Eerste begeleider:
Dhr. dr. P.W.J. Hustinx
Tweede beoordelaar:
Dhr. drs. G.B.M. Dielissen

Een woord vooraf

Voor je ligt *Terug van weggeweest*, het eindresultaat van 20 weken werken aan mijn onderzoek naar de terugkeerervaring van uitwisselingsstudenten in het kader van het bachelorproject van Algemene Sociale Wetenschappen. Je zult in deze eindrapportage onder andere lezen dat de terugkeer naar eigen land na een lange periode in het buitenland gewoond te hebben niet zo vanzelfsprekend is als vaak gedacht wordt. Dat returnees tijd nodig hebben om hun ervaringen in het buitenland te verwerken en af te sluiten, voordat zij zich weer volledig op hun leven in Nederland kunnen richten. Dat het ook tijd kost te wennen aan alle veranderingen die zich hebben voltrokken gedurende het jaar, of juist dat er zo weinig veranderd is. Je zult lezen dat returnees graag hun verhaal kwijt willen, hun bijzondere ervaring willen delen, maar dat zij in plaats van een luisterend oor vaak veel onbegrip en desinteresse vinden vanuit hun omgeving. Omdat die omgeving er niet bij is geweest, of omdat ze het simpelweg niet kunnen begrijpen, wie weet. Je zult ook lezen dat de terugkeerervaring door returnees zelf vaak getypeerd wordt als een moeilijke maar waardevolle leerervaring.

Op het moment dat ik met deze scriptie begon was ik net drie weken terug van mijn tweede uitwisselingservaring. Zes maanden lang had ik gewoond en gestudeerd in Adelaide, Australië. Drie jaar eerder was ik al een keer teruggekomen van een jaaruitwisseling in Melbourne, Australië. Zelf heb ik dus ook twee terugkeerervaringen meegemaakt. Misschien was het schrijven van deze scriptie dan ook wel mijn manier om mijn verhaal kwijt te kunnen. Mijn manier om mijn eigen ervaringen bij terugkeer uit het buitenland te verwerken en af te sluiten. Mijn manier om te proberen mijn omgeving het een beetje te laten begrijpen. Het was in ieder geval op meerdere vlakken een waardevolle leerervaring.

Dit alles was echter niet mogelijk geweest zonder de steun en medewerking van een aantal mensen, die ik daarom hier graag wil bedanken. Mijn ouders en gastouders voor alle hulp eromheen – luisteren, doorlezen, nakijken - en het geven van vertrouwen op de momenten dat ik het zelf even niet meer zag zitten. Mijn huisgenoten en vrienden voor het eindeloos aanhoren van het wel en wee van mijn scriptie en voor het zorgen voor de nodige afleiding. Mijn begeleider Paul Hustinx voor de feedback op de ingeleverde stukken. Maar bovenal, alle returnees die met hun openhartigheid en persoonlijke verhalen mij een bijzondere kijk in een belangrijk deel van hun leven gunden. Zonder hen had dit onderzoek niet uitgevoerd kunnen worden. Bedankt!!

Carine Stroet

Inhoudsopgave

<u>Een woord vooraf</u>	1
<u>Inhoudsopgave</u>	2
1. <u>Inleiding</u>	4
2. <u>Probleemstelling</u>	6
2.1 Doelstelling	6
2.2 Vraagstelling	6
2.3 Maatschappelijke relevantie	7
2.4 Wetenschappelijke relevantie	8
3. <u>Theoretisch kader</u>	9
3.1 Inleiding	9
3.1.1 Doel- en vraagstelling	9
3.1.2 Interdisciplinariteit	10
3.2 Wat is re-entry schok	10
3.2.1 Cultuurschok en acculturatie	11
3.2.2 Re-entry schok en re-acculturatie	13
3.2.3 Belangrijkste verschillen tussen cultuurschok en re-entry schok	14
3.3 ‘Waarom’ cultuurschok en/of re-entry schok: verschillende verklaringsmodellen	16
3.3.1 Achtergrondfactoren	16
3.3.1.1 Sekse	16
3.3.1.2 Leeftijd	17
3.3.1.3 Locatie	18
3.3.1.4 Duur buitenlandervaring	18
3.3.2 Beschrijvings- en verklaringsmodellen	19
3.3.2.1 Fasemodellen	19
3.3.2.2 Curve-hypotheses	20
3.3.2.3 Types of patronen van aanpassen	22
3.3.2.4 Culturele transitie als (cross-culturele) leerervaring	23
3.3.2.5 Culturele identiteit	24
3.3.2.6 Communicatiegerichte modellen	27
3.4 Conclusie	29
4. <u>Methode</u>	31
4.1 Respondenten	31
4.2 Dataverzameling	32
4.2.1 Selectie respondenten	32
4.2.2 Halfgestructureerd interview	32
4.2.3 Operationalisering concepten	33
4.3 Data-analyse	34
4.4 Validiteit en betrouwbaarheid	35
4.4.1 Validiteit	35

4.4.2 <i>Betrouwbaarheid</i>	36
5. <u>Resultaten</u>	37
5.1 Tevredenheid in gastland	37
5.2 Ervaren moeilijkheden terugkeer	39
5.2.1 <i>Opnieuw aanpassen</i>	39
5.2.2 <i>Wennen aan veranderingen</i>	40
5.2.3 <i>Vormend aspect van het uitwisselingsjaar</i>	43
5.2.4 <i>Delen van de ervaring</i>	44
5.3 Voorbereiding terugkeer	46
5.4 Verloop re-entry ervaring	47
6. <u>Conclusie</u>	50
6.1 Hoe kenmerkt zich een re-entry schok en het proces van re-acculturatie onder returnees?	50
6.2 Waarom doen bepaalde problemen zich voor bij het reïntegratieproces?	51
7. <u>Reflectie</u>	54
7.1 Toegevoegde waarde	54
7.2 Praktische aanbevelingen	55
7.3 Opmerkingen onderzoek	56
8. <u>Literatuurlijst</u>	58
<u>Bijlage 1: Interviewschema</u>	60

1. Inleiding

Inmiddels is het al weer ruim 5 jaar geleden dat ik besloot om na het behalen van mijn middelbare schooldiploma nog een jaar middelbare school te volgen in het buitenland. Toentertijd kon ik de impact van deze beslissing op mijn leven nog niet overzien. De cultuurschok die ik ervoer bij aankomst in Australië – mijn land van bestemming -, daar was ik bedacht op. In de voorbereidingsactiviteiten die georganiseerd werden door mijn uitwisselingsorganisatie was immers uitvoerig aandacht besteed aan de mogelijke problemen die je tegen kunt komen wanneer je je opeens in een andere cultuur moet handhaven. Toen ik echter een jaar later weer op Nederlandse bodem stond, kwam de tweede cultuurschok als een verrassing. Ik moest weer erg wennen aan de Nederlandse manier van leven en het duurde een lange tijd voor ik me ook inderdaad weer thuis voelde in mijn thuisland.

Onder invloed van allerlei globaliseringsprocessen en een toename van de welvaart in de laatste decennia zijn er steeds meer jongeren die net als ik ervoor kiezen om voor langere tijd naar het buitenland te vertrekken. AFS, de oudste uitwisselingsorganisatie in Nederland, verzorgt bijvoorbeeld jaarlijks wereldwijd zo'n 11.000 uitwisselingen voor jongeren (AFS Geschiedenis). Tevens is er in groeiende mate sprake van internationalisering op de arbeidsmarkt en in het (hoger) onderwijs, waardoor steeds meer mensen hun thuisland verlaten voor werk of studie in het buitenland. Vaak is dit verblijf in het buitenland echter van tijdelijke aard en keren deze mensen weer terug naar hun land van herkomst. De terugkeer in eigen land is voor deze 'returnees' echter niet zo vanzelfsprekend als vaak gedacht wordt. Verscheidene onderzoekers doen de suggestie dat de ervaring van een re-entry schok na terugkomst in het thuisland zelfs traumatischer zou kunnen zijn dan de cultuurschok die tijdelijke emigranten ervaren bij aankomst in het gastland (Adler, 1981; Martin, 1984; Sussman, 2001; Thompson & Christofi, 2006; Westwood, Lawrence & Paul, 1986). Enkele problemen waarmee teruggekeerde expats of uitwisselingsstudenten te maken kunnen krijgen zijn een gevoel van ontworteld zijn/nergens meer thuishoren, depressie, waardenconflicten (zowel binnen het individu als in relatie met de omgeving) en verandering in familie- en vriendschapsrelaties (Gama & Pederson, 1977; Martin, 1986; Sussman, 2002; Uehara, 1986; Yoshida et.al., 2002).

Nader onderzoek naar het re-entry aspect van een buitenlandervaring en de redenen waarom dit fenomeen zich voordoet is dus gewenst. Dit bacheloronderzoek, uitgevoerd in het kader van het bachelorproject Algemene Sociale Wetenschappen binnen mijn studie Liberal Arts & Sciences aan de Universiteit Utrecht, speelt in op die behoefte. In mijn onderzoek zal

ik mij met name richten op de terugkeerervaringen van uitwisselingsstudenten die een jaar doorgebracht hebben in een buitenlands gastgezin en meegedraaid hebben op een buitenlandse middelbare school. De probleemstelling die centraal staat in dit onderzoek zal in hoofdstuk 2 nader uitgewerkt worden. Hoofdstuk 3 vormt vervolgens het theoretisch kader en hierin zal de voor dit onderzoek relevante literatuur besproken worden. De methodologie die voor het empirische gedeelte van dit onderzoek gebruikt is wordt nader beschreven in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 geeft vervolgens de resultaten van het empirisch onderzoek weer, waarna in hoofdstuk 6 antwoord gegeven wordt op de centrale vraagstelling uit dit onderzoek op basis van de conclusies die getrokken kunnen worden uit de resultaten. Ter afsluiting wordt er in hoofdstuk 7 gereflecteerd op het verloop en de uitkomsten van het onderzoek en de consequenties hiervan voor de praktijk en voor eventueel vervolgonderzoek.

2. Probleemstelling

2.1

Doelstelling

Vaak worden medewerkers die gedetacheerd worden naar het buitenland hier uitvoerig op voorbereid. Ook bij studenten die een deel van hun studie in het buitenland door willen brengen wordt er aandacht besteed aan de dingen waar zij tegenaan kunnen lopen gedurende hun verblijf 'in den vreemde'. Minder rekening wordt er echter gehouden met de terugkeer van deze mensen in de Nederlandse samenleving en de culturele aanpassingen die dat opnieuw vergt van de voormalige expats of uitwisselingsstudenten. Onderzoek naar de culturele aanpassing, oftewel de acculturatie van deze tijdelijke emigranten, richt zich vaak op aanpassing aan de cultuur van het land van bestemming en de cultuurschok die hier mee gepaard gaat. De culturele aanpassing bij terugkeer in het land van herkomst – reacculturatie - en de aanverwante 're-entry' schok blijft echter vaak onderbelicht in de wetenschappelijke literatuur. Bovendien is het summiere onderzoek dat er gedaan wordt naar dit fenomeen vaak kwantitatief van aard. Hoewel kwantitatief onderzoek op dit gebied waardevol is om kenmerken van de groep returnees en de problemen die zij ervaren bij terugkomst in eigen land in kaart te brengen, is de informatie die uit kwantitatieve data gehaald kan worden beperkt tot het vaststellen van relaties tussen de verschillende kenmerken. De vraag *waarom* bepaalde kenmerken aan elkaar gerelateerd zijn valt aan de hand van kwantitatieve data echter niet te beantwoorden. Daarom stelt dit onderzoek tot doel om door middel van een interdisciplinair theoretisch kader en kwalitatieve onderzoeksmethoden een duidelijker beeld te krijgen van het proces van reacculturatie onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten en waarom zij tijdens dit proces vaak een re-entry schok ervaren. Tevens wordt beoogd aan de hand van de verkregen resultaten aanbevelingen te doen voor betere begeleiding van deze 'returnees'.

2.2

Vraagstelling

De vraagstelling die voortvloeit uit bovenstaande doelstelling en in dit onderzoek centraal zal staan is tweeledig:

- *Hoe kenmerkt zich een re-entry schok en het proces van reacculturatie onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten ('returnees')?*

- *Waarom doen bepaalde problemen zich voor in dit proces?*

Dit is onder te verdelen in de volgende subvragen, die richtlijnen zullen zijn voor de invulling van hetzij het theoretische deel (vraag 1-3), hetzij het empirische deel (vraag 4-5) van dit onderzoek:

1. Wat zijn processen die een rol kunnen spelen bij (re)acculturatie?
2. Wat is een cultuurschok en wat is een re-entry schok?
3. Waarin verschilt een re-entry schok en reacculturatie van een cultuurschok en acculturatie?
4. Hoe ervaren returnees het reïntegratieproces bij terugkomst en waar lopen zij tegenaan bij hun terugkeer?
 - o Moeilijke/makkelijke aspecten
 - o Sociale/individuele aspecten
 - o Sluit het aan bij verwachtingspatroon
 - o Relatie met het 'oude' sociale netwerk (vrienden & familie)
 - o Attitude jegens Nederland/ buitenland
 - o Voorbereiding
5. Waarom doen bepaalde problemen zich voor in het reïntegratieproces?

2.3

Maatschappelijke relevantie

Er zijn steeds meer mensen die voor langere tijd in het buitenland verblijven en vervolgens weer terugkeren in de Nederlandse samenleving. De interculturele kennis en ervaringen die deze mensen opdoen tijdens hun verblijf in het buitenland zijn waardevol voor een multiculturele samenleving als Nederland. Uit onderzoek van Wilson (1985) blijkt bijvoorbeeld dat studenten die na een buitenlandervaring terugkeren naar hun eigen land vaak een soort brugbouwers worden in de eigen samenleving tussen verschillende culturen vanwege hun verhoogde culturele gevoeligheid. Bovendien toont onderzoek van Westwood et.al. (1986) aan dat een goede reïntegratie van returnees ervoor kan zorgen dat zij hun opgedane kennis en ervaringen beter kunnen toepassen bij terugkeer in de eigen samenleving. Het is dus niet alleen voor het individu, maar ook voor de maatschappij van belang de terugkeer van tijdelijke emigranten in de eigen samenleving zo goed mogelijk te laten verlopen, om zo optimaal gebruik te kunnen maken van de unieke kwaliteiten die dergelijke personen bezitten door hun buitenlandervaring.

2.4

Wetenschappelijke relevantie

Onderzoek naar de culturele aanpassing, oftewel de acculturatie van ‘tijdelijke buitenlanders’ richt zich vaak op aanpassing aan de cultuur van het land van bestemming en de cultuurschok die hier vaak mee gepaard gaat. De culturele aanpassing bij terugkeer in het land van herkomst – reacculturatie - en de aanverwante ‘re-entry’ schok blijft echter vaak onderbelicht in de wetenschappelijke literatuur en is vaak van kwantitatieve aard. Zoals eerder vermeld is de informatie die uit kwantitatieve data gehaald kan worden beperkt tot het vaststellen van relaties tussen verschillende kenmerken die de re-entry schok typeren of beïnvloeden. De vraag *waarom* bepaalde kenmerken aan elkaar gerelateerd zijn valt aan de hand van kwantitatieve data echter niet te beantwoorden. Met dit kwalitatieve onderzoek beoog ik daarom kennis over het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie toe te voegen waarmee een begin gemaakt kan worden die ‘waarom-vraag’ wel te beantwoorden.

3. Theoretisch kader

3.1

Inleiding

Doordat ik tweemaal als uitwisselingsstudent een tijd in het buitenland heb gewoond en vervolgens weer teruggekeerd ben in Nederland, heb ik zelf enige ervaring met een re-entry schok en wat daarbij komt kijken. Persoonlijke ervaring is echter geen goede basis voor een wetenschappelijk onderzoek; eerst is het dus in het kader van dit onderzoek van belang te onderzoeken wat er reeds in de literatuur bekend is over het fenomeen van re-entry schok. Dit wordt gedaan aan de hand van een specifieke doel- en vraagstelling voor de literatuurstudie, welke hieronder als eerste beschreven zal worden. Tevens zal hierbij ingegaan worden op hoe deze specifieke probleemstelling van het theoretisch kader zich verhoudt tot de probleemstelling van het onderzoek in zijn geheel. Verder zal er, alvorens de literatuur thematisch te bespreken, aandacht besteed worden aan de interdisciplinaire invalshoek die in dit onderzoek gebruikt wordt.

3.1.1 Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is door middel van een interdisciplinair theoretisch kader en kwalitatieve onderzoeksmethoden een duidelijker beeld te krijgen van het proces van re-acculturatie onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten en waarom zij tijdens dit proces vaak een re-entry schok ervaren. De vraagstelling die in dit onderzoek centraal staat is tweeledig:

- *Hoe kenmerkt zich het fenomeen van ‘re-entry schok’ en het proces van re-acculturatie onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten (‘returnees’)?*
- *Waarom doen bepaalde problemen zich voor in dit proces?*

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het allereerst van belang meer inzicht te krijgen in de centrale concepten uit deze vraagstellingen, namelijk de *re-entry schok* en *re-acculturatie*. Dit theoretische gedeelte van mijn onderzoek stelt dan ook tot doel te onderzoeken wat een re-entry schok en bijbehorende re-acculturatie eigenlijk precies inhoudt, welke factoren hier een rol in kunnen spelen, en hoe dit zich verhoudt tot het fenomeen ‘cultuurschok’ en het proces van acculturatie. Dit leidt er concreet toe dat het beantwoorden van de volgende vragen centraal staat in deze literatuurscriptie:

- *Wat is een re-entry schok en wat zijn processen en factoren die een rol kunnen spelen bij een re-entry schok en re-acculturatie?*

- *Waarin verschilt een re-entry schok en re-acculturatie van een ‘gewone’ cultuurschok en acculturatie?*

Tevens zullen enkele theoretische modellen behandeld worden die van belang zouden kunnen zijn voor het interpreteren van de empirische data die later in het onderzoek vergaard worden.

3.1.2 Interdisciplinariteit

In deze literatuurstudie wordt een interdisciplinaire invalshoek gehanteerd. Dit betekent dat inzichten uit verschillende sociaalwetenschappelijke disciplines gebruikt worden om het fenomeen ‘re-entry schok’ te onderzoeken en te begrijpen. Disciplines die in dit onderzoek met name naar voren komen zijn de psychologie, sociologie, antropologie en communicatiewetenschappen. Hierdoor is het mogelijk zowel individuele kenmerken (psychologie) als maatschappelijke kenmerken (sociologie) aan te wijzen die invloed kunnen hebben op het re-integratieproces van teruggekeerde uitwisselingsstudenten. Antropologie - dat zich voornamelijk richt op het begrijpen van verschillende culturen en hun dynamiek en patronen, maar ook op hoe mensen zich aanpassen, hoe zij denken, waarnemen en handelen vanuit een cultureel kader en hoe zij zichzelf en hun cultuur definiëren (Nencel, 2007) – is gezien het cross-culturele karakter van uitwisseling ook een belangrijke bron van kennis over dit onderwerp. Tot slot zijn door de verbale en non-verbale interactie van een tijdelijke emigrant met zijn culturele omgeving (zowel in het gastland als in het thuisland) ook kennis en inzichten uit de communicatiewetenschappen van toepassing op het re-integratieproces van teruggekeerde uitwisselingsstudenten.

In hoofdstuk 3.2 zal nu allereerst de vraag centraal staan wat een re-entry schok is en hoe dit zich verhoudt tot en onderscheidt van een cultuurschok. In hoofdstuk 3.3 zullen vervolgens een aantal factoren en modellen besproken worden die handvatten kunnen bieden bij het begrijpen en interpreteren van de te vergaren empirische data. Tot slot vormt hoofdstuk 3.4 de conclusie, en zal hier tevens ingegaan worden op de consequenties die deze conclusie heeft op het verdere verloop van het onderzoek.

3.2

Wat is re-entry schok?

Voor dit onderzoek is het ten eerste van belang duidelijk te krijgen wat een re-entry schok (in de literatuur soms ook als *re-entry cultuurschok* (Thompson & Christofi, 2006) *reverse cul-*

ture shock (Gaw, 2000) of *repatriatie-stress* (Sussman, 2001) aangeduid) en bijbehorende re-acculturatie precies inhoudt. In navolging van verschillende auteurs (met name Martin, 1984, 1986; Sussman, 2001, 2002; Uehara, 1986) zie ik in dit onderzoek de re-entry ervaring als onderdeel van de gehele uitwisselingservaring. De buitenlandervaring beperkt zich hiermee dus niet alleen tot de tijd die daadwerkelijk doorgebracht is in een gastland, maar omvat ook de voorbereidingen voor vertrek naar het gastland en de naweeën van de ervaring bij terugkeer in het thuisland. Re-entry en re-acculturatie bij terugkeer in het land van herkomst zijn daardoor ook niet los te zien van het proces van aanpassing in het gastland. Dit hoofdstuk zal zich dan ook richten op de vraag wat een re-entry schok is en hoe dit zich verhoudt tot een cultuurschok. Dit wordt gedaan door allereerst een definiëring te geven van zowel een cultuurschok (paragraaf 3.2.1) als een re-entry schok (paragraaf 3.2.2), gevolgd door een beschrijving van de belangrijkste verschillen tussen de twee fenomenen (paragraaf 3.2.3).

3.2.1 Cultuurschok en acculturatie

Een cultuurschok en het bijbehorende proces van acculturatie, oftewel de aanpassing van een individu aan een vreemde cultuur (Martin, 1984), is een fenomeen dat al veel aandacht heeft gekregen in cross-cultureel onderzoek sinds eind jaren '50 (zie Church, 1982 voor een overzicht). Dit onderzoek richt zich zowel op culturele aanpassing van immigranten en vluchtelingen als op acculturatie van internationale studenten, uitwisselingsstudenten en expats. Verscheidene auteurs (Church, 1982; Martin, 1984, 1986; Rogers & Ward, 1993; Sussman, 2001, 2002; Ward & Kennedy, 1994) benadrukken echter de tijdelijke en vrijwillige aard van een buitenlandervaring voor expats, internationale studenten en uitwisselingsstudenten, en de verschillende verwachtingen die deze tijdelijke emigranten hierdoor kunnen hebben van culturele aanpassing in vergelijking met immigranten en vluchtelingen. Tevens kunnen zij een andere motivatie hebben om zich aan te passen aan de nieuwe cultuur in het gastland. Ward en Kennedy (1994) geven dit ook aan in hun definitie van deze tijdelijke emigranten, die volgens hen "individuen [zijn] die vrijwillig naar een nieuwe cultuur afreizen - meestal voor specifieke doeleinden zoals educatieve en professionele kansen -, die hun verblijf in de nieuwe cultuur als vastgesteld en eindig zien en die over het algemeen verwachten terug te keren naar hun land van herkomst." (p. 331). Kortom, men mag aannemen dat andere factoren een rol spelen bij de ervaring van een cultuurschok en het proces van acculturatie van tijdelijke emigranten in het gastland dan bij mensen die zich definitief in een ander land vestigen. Empirisch onderzoek hiernaar ontbreekt echter.

De antropoloog Kalervo Oberg wordt meestal gezien als degene die de term ‘cultuurschok’ in 1960 heeft geïntroduceerd. Hij definieerde het als “[een ervaring] aangezet door de angst resulterend uit het verliezen van alle bekende signalen en symbolen van sociale interactie” (Oberg, 1960, p. 177). Deze definitie van cultuurschok is later door verschillende onderzoekers verfijnd en aangepast, onder andere in onderzoek naar het fenomeen van cultuurschok onder tijdelijke emigranten. Gaw (2000) citeert bijvoorbeeld een uitgebreidere psychologische definitie van een cultuurschok door P. Adler uit 1975, waarin een cultuurschok gezien wordt als “een set van emotionele reacties op het verliezen van waarneembare bevestigingen vanuit de eigen cultuur, op nieuwe culturele stimuli die weinig tot geen betekenis hebben, en op het verkeerd begrijpen van nieuwe en diverse ervaringen.” (p. 85). Beide definities leggen de nadruk op psychologische aspecten van de ervaring van een individu dat zich plotseling geconfronteerd ziet met en zich moet handhaven in een cultuur die anders is dan de eigen cultuur.

Andere auteurs breiden de definitie van cultuurschok uit om naast psychologische problemen ook sociale aanpassingsproblemen te betrekken in hun beschrijving. Ward en collega’s (Rogers & Ward, 1993; Searle & Ward, 1990; Ward & Kennedy, 1994; Ward & Searle, 1991) onderscheiden bijvoorbeeld tevens een sociaal-culturele dimensie binnen het aanpassingsproces. Psychologische aanpassing wordt door hen beschreven in termen van stemmingsverstoringen en wordt geassocieerd met psychologisch welzijn en tevredenheid van een individu in een nieuwe culturele context. Sociaal-culturele aanpassing wordt beschreven in termen van moeilijkheid om dagelijkse taken uit te voeren, en heeft daarmee betrekking op het zich thuis kunnen voelen in het gastland en het goed om kunnen gaan met interactieve aspecten binnen het gastland. Hoewel de twee dimensies aan elkaar gerelateerd zijn, blijkt uit onderzoek van Searle en Ward (1990) dat ze toch als conceptueel verschillend van elkaar beschouwd moeten worden en dat andere factoren van invloed zijn op de twee dimensies van aanpassing.

Westwood, Lawrence en Paul (1986) voegen verder aan de beschrijving van een cultuurschok toe dat de ervaring van cultuurschok eigenlijk de eerste stap is in het proces van aanpassing, aangezien het individu door de gevoelens van stress en angst die de ervaring met zich meebrengt zich zal proberen aan te passen aan de nieuwe culturele omgeving om zo het hoofd te bieden aan dergelijke negatieve gevoelens.

3.2.2 *Re-entry schok en re-acculturatie*

Een re-entry schok en re-acculturatie zijn net als een cultuurschok en acculturatie te zien als een bepaald type van culturele aanpassing (Martin, 1984). Tevens bestaat er in de definiëring van de verschillende concepten veel overeenkomst vanwege het feit dat het meeste onderzoek naar de re-entry schok en re-acculturatie gebaseerd is op onderzoek naar een cultuurschok en acculturatie. Naarmate er steeds meer onderzoek werd gedaan naar culturele transitie en culturele aanpassing kwam men er achter dat er onder (tijdelijke) emigranten niet alleen een cultuurschok kan optreden bij aankomst in het gastland, maar dat bij terugkeer in het thuisland vaak een tweede cultuurschok plaatsvindt. Vanaf eind jaren '70 begint er dan ook meer aandacht te komen voor dit fenomeen van re-entry schok in de wetenschappelijke literatuur.

Uehara (1986) geeft een duidelijke definitie van een re-entry schok, waarbij hij het fenomeen omschrijft als “tijdelijke psychosociale moeilijkheden (soms geassocieerd met fysieke problemen) die returnees ervaren in de beginfase van het aanpassingsproces thuis na enige tijd in het buitenland gewoond te hebben” (p.416). In deze definitie komt – net als bij een cultuurschok - zowel de indeling in een psychologische en een sociaal-culturele dimensie van culturele aanpassing naar voren, als de katalyserende rol die een re-entry schok vervult in het culturele heraanpassingsproces. Ook re-entry schok wordt dus gekarakteriseerd door stress, een gevoel van culturele desoriëntatie en het verlies van bekende sociale feedback (Thompson & Christofi, 2006). Er komt echter ook een belangrijk onderscheid tussen de twee types van culturele aanpassing naar voren, namelijk de context waarin de culturele aanpassing plaatsvindt.

Naast de psychosociale moeilijkheden die symptomatisch zijn voor zowel de ervaring van een cultuurschok als van een re-entry schok, ontstaan er bij een re-entry schok vaak ook gevoelens van ontheemding, van rusteloosheid en van verwarring en onzekerheid over waar men thuis hoort (Werkman, zoals geciteerd in Gaw, 2000). Returnees rapporteren bij thuiskomst vaak veranderingen in waarden (Uehara, 1986; Walling et.al., 2006) en belangrijke persoonlijke veranderingen (Martin, 1986; Thompson & Christofi, 2006) door hun culturele uitwisseling. Wellicht ontstaan de gevoelens van ontheemding en rusteloosheid doordat deze gerapporteerde veranderingen niet altijd passen binnen de sociale en culturele context van het thuisland, waardoor de returnee zich bij terugkeer niet langer volledig geaccepteerd voelt door zijn of haar sociale omgeving en moet zoeken naar een nieuw evenwicht.

3.2.3 *Belangrijkste verschillen tussen cultuurschok en re-entry schok*

Verscheidene factoren en processen spelen een rol bij een cultuurschok en een re-entry schok (zie hoofdstuk 3.3). Door het meespelen van andere cognitieve processen is heraanpassing in het thuisland psychologisch echter niet hetzelfde als aanpassing in het gastland (Sussman, 2001). Meerdere onderzoekers (Martin, 1984; Rogers & Ward, 1993; Rohrich & Martin, 1991; Sussman, 2001; Westwood et.al., 1986) noemen hierbij bijvoorbeeld de invloed van het verwachtingspatroon dat een tijdelijke emigrant heeft van de culturele transitie en het psychologisch voorbereid zijn op die overgang als een belangrijke factor in de mate van een cultuurschok, dan wel een re-entry schok. Hierin zijn duidelijke verschillen aan te wijzen die een cultuurschok van een re-entry schok onderscheiden. Wanneer bijvoorbeeld een uitwisselingsstudent besluit zich een tijd in het buitenland te vestigen, dan is hij of zij vaak ook ingesteld op sociale en culturele verschillen in de nieuwe omgeving. Bij terugkeer naar het thuisland is echter vaak de verwachting van de student dat de verandering van sociale en culturele omgeving geen problemen op zal leveren, omdat hij of zij die omgeving reeds als bekend beschouwt. Problemen bij re-acculturatie komen daardoor vaak als een verrassing, wat de aanpassingsproblemen kan versterken en de ervaring van een re-entry schok heftiger maken dan de ervaring van een cultuurschok. Uit verschillende onderzoeken (Adler, 1981; Martin, 1986; Sussman, 2001; Thompson & Christofi, 2006) blijkt ook dat de re-entry schok bij terugkeer in het thuisland vaak als traumatischer en moeilijker wordt ervaren dan de cultuurschok bij aankomst in het gastland.

Onderzoek van Rogers & Ward (1993) naar de relatie tussen de verwachting en de ervaring van psychologische problemen bij terugkeer brengt enige nuance aan in het effect van het verwachtingspatroon. Hun resultaten wezen uit dat niet zozeer de verwachtingen op zich, maar de aard van de verwachtingen in relatie tot de ervaren problemen een rol spelen in het psychologisch welzijn bij terugkeer. Realistische verwachtingen waren noch in verband te brengen met positieve, noch met negatieve effecten op de mate van psychologische aanpassingsproblemen bij terugkeer in eigen land. Psychologische aanpassingsproblemen werden echter versterkt wanneer de re-entry ervaring moeilijker bleek dan verwacht, terwijl psychologisch welzijn werd bevorderd wanneer aanpassing makkelijker bleek te zijn dan verwacht.

Niet alleen het verwachtingspatroon van de tijdelijke emigrant zijn anders bij aankomst in het gastland en terugkeer in het thuisland, ook de verwachtingen van de omgeving verschillen bij de processen van acculturatie en re-acculturatie (Martin, 1984). Leden van de gastcultuur zien de nieuwkomer als buitenlander en verwachten daardoor ook enige aanpassingsproblemen en 'cultureel vreemd' gedrag van die persoon. Vrienden en familie in het land van her-

komst verwachten echter bij terugkomst - net als de uitwisselingsstudent - dat de teruggekeerde persoon al de sociale en culturele kennis heeft van het thuisland om daar zonder problemen in te kunnen functioneren. Hierdoor is de sociale steun bij het re-integreren in het thuisland ook veel minder aanwezig dan bij de integratie in het gastland (Martin, 1984) wat, zoals blijkt uit onderzoek van Gaw (2000), gevoelens van sociale isolatie en ontheemding kan versterken.

Een tweede en derde verschil tussen cultuurschok en re-entry schok dat Martin (1984) verder onderscheidt, is gerelateerd aan het concept van verandering. Allereerst is er de verandering zelf, zowel veranderingen binnen het individu als veranderingen in de omgeving; en vervolgens is er tevens het zich bewust zijn van die veranderingen. Bij aankomst in een nieuw land is er slechts sprake van een verandering van de omgeving en in eerste instantie niet van het individu. Bij terugkeer in het thuisland kan zowel de sociale en/of fysieke omgeving zijn veranderd gedurende de tijd dat iemand weg is geweest, evenals de persoon zelf door de ervaringen die h/zij in het buitenland heeft opgedaan. Verschillende onderzoekers tonen aan dat een buitenlandervaring zorgt voor verandering in waarden (Uehara, 1986; Walling et.al., 2006) en verandering van de (culturele) identiteit (Martin, 1986; Sussman, 2001, 2002; Walling et.al., 2006; Ward & Searle, 1991). Zoals echter ook Adler (1981) laat zien, is de mate waarin men zich bewust is van de veranderingen die zich hebben voorgedaan ook van invloed op de re-entry ervaring. Op deze aspecten zal verder ingegaan worden in de bespreking van het typeringsmodel van Adler en de bespreking van het culturele identiteitsmodel van Sussman in respectievelijk paragraaf 3.3.2.3 en paragraaf 3.3.2.5.

Samenvattend kan gezegd worden dat zowel een cultuurschok en acculturatie als een re-entry schok en re-acculturatie onder te brengen zijn in het overkoepelend concept van culturele aanpassing, waardoor er vele overeenkomsten zijn tussen de twee fenomenen. Beide vormen van culturele aanpassing worden dan ook gekarakteriseerd door een tijdelijk gevoel van psychologische en sociaal-culturele desoriëntatie door een plotselinge confrontatie met een 'vreemd' cultureel kader. Belangrijke verschillen tussen de twee fenomenen zijn echter aan te wijzen met betrekking tot *het verwachtingspatroon* (zowel van de tijdelijke emigrant zelf als zijn omgeving), *de mate van verandering* en *de mate van het zich bewust zijn van veranderingen*. Verschillende factoren kunnen van invloed zijn op een cultuurschok en het proces van acculturatie en op een re-entry schok en het proces van re-acculturatie. Hier zal nu in hoofdstuk 3.3 verder op ingegaan worden. Verder zullen in het volgend hoofdstuk enkele modellen besproken worden die beide fenomenen in een theoretisch kader proberen te vatten.

3.3

Waarom cultuurschok en/of re-entry schok: verschillende verklaringenmodellen

Verskillende onderzoeken wijzen uit dat alle tijdelijke emigranten - ongeacht hun persoonlijke kenmerken of situatie - te maken krijgen met een vorm van cultuurschok bij aankomst in het gastland en bij terugkeer in het thuisland (Adler, 1981; Church 1982; Gaw, 2000; Thompson & Christofi, 2006; Uehara, 1986; Westwood et.al., 1986; Yoshida et.al., 2002). De mate waarin men echter te maken krijgt met problemen in het culturele (her)aanpassingsproces blijkt afhankelijk te zijn van verschillende factoren. Onderzoek naar cultuurschok en het proces van aanpassing in het gastland heeft al vele inzichten opgeleverd over mogelijke verklaringen voor waarom cultuurschok optreedt en welke factoren een rol kunnen spelen bij de mate waarin cultuurschok optreedt. Theoretische verklaringen specifiek voor het re-entry fenomeen zijn er echter nauwelijks of bestaan uit aanpassingen van modellen die betrekking hebben op cultuurschok (Church, 1982; Martin, 1984, 1986; Sussman, 2001). Beschrijvingen van het fenomeen van met name cultuurschok en in mindere mate van re-entry schok en de factoren die hierop van invloed kunnen zijn, zijn in grote lijnen in te delen in vier categorieën, namelijk *fasemodellen*, *curve hypotheses*, *types of stijlen van aanpassing* en *culturele leermodellen* (Church, 1982; Martin, 1984). De volgende paragrafen zullen elk van deze categorieën kort bespreken. Bovendien zijn er meer recentelijk ook ontwikkelingen waar te nemen op het gebied van *culturele identiteitsmodellen* en *communicatiegerichte modellen*, waardoor ook deze theoretische benaderingen kort de revue zullen passeren. Allereerst worden echter vier belangrijke achtergrondfactoren besproken die invloed hebben op de mate van cultuurschok, dan wel re-entry schok: sekse en leeftijd van de tijdelijke emigrant, en locatie en duur van de buitenlandervaring.

3.3.1 Achtergrondfactoren

3.3.1.1 Sekse

Een eerste factor die het aanpassingsproces beïnvloedt is de sekse van een tijdelijke emigrant. De resultaten wijzen er op dat zowel bij een cultuurschok als bij een re-entry schok vrouwen meer aanpassingsproblemen ervaren dan mannen (Gama & Pedersen, 1977; Rohrlich & Martin, 1991; Thompson & Christofi, 2006). Rohrlich en Martin (1991) suggereren op basis van hun onderzoek naar de relatie tussen de mate van culturele aanpassing van uitwisselingsstudenten en de mate van communicatie met leden van het gastland dat dit komt doordat

vrouwen meer acculturatiestress ondergaan vanwege hun grotere gerichtheid op relaties met leden van de gastcultuur dan mannen. Hierdoor zullen zij in hun dagelijks leven ook meer geconfronteerd worden met culturele verschillen. Het feit dat vrouwen in het onderzoek ook meer contact met leden van de gastcultuur rapporteerden, lijkt deze hypothese te ondersteunen. Dit is echter niet verder onderzocht.

Gama en Pedersen (1977) vonden in hun studie naar de re-entry problemen van Braziliaanse doctoraalstudenten die een tijd in de Verenigde Staten hadden doorgebracht dat de vrouwelijke returnees meer problemen hadden zich opnieuw aan te passen aan het leven met hun familie dan de mannelijke studenten, en dat de vrouwen meer klaagden over een gebrek aan privacy en de ervaring van andere waardeconflicten. Dit wordt ondersteund door onderzoek van Brabant, Palmer en Gramling (1990), die vonden dat vrouwen bij terugkeer in het thuisland meer problemen hadden met de familie en het dagelijks leven, en het moeilijker vonden om te gaan met de familieverwachtingen en dubbele standaarden voor mannen en vrouwen. Ook Thompson en Christofi (2006) vonden dergelijke resultaten. Ward en Searle (1991) vonden in hun acculturatie-onderzoek echter geen sekse-effect.

3.3.1.2 Leeftijd

Ook leeftijd lijkt een belangrijke factor te zijn in de mate waarin een tijdelijke emigrant problemen ervaart bij aankomst in het gastland en bij terugkeer in het thuisland. De resultaten wijzen uit dat jongere personen bij culturele transitie vaak meer problemen ervaren tijdens het culturele (her)aanpassingsproces dan oudere personen (Church, 1982; Gullahorn & Gullahorn, 1963; Martin, 1984). De suggestie is dat dit komt door de levensfase waarin jongere tijdelijke emigranten verkeren op het moment van de buitenlandervaring, waarin de persoon nog op zoek is naar zijn of haar (culturele) identiteit en bovendien sowieso grote persoonlijke ontwikkelingen doormaakt (Gama & Pedersen, 1977; Martin, 1984, 1986; Rohrich & Martin, 1991). Wanneer deze persoonlijke ontwikkelingen zich voltrekken in een andere culturele context, kan het zo zijn dat waarden en normen waaraan ze blootgesteld worden in de gastcultuur als het ware eigen worden gemaakt en onderdeel worden van hun identiteit. Zoals Martin (1984) het verwoordt: “Zij vergelijken niet alleen culturele systemen met betrekking tot hun overtuigingen en attitudes; zij hebben het nieuwe [culturele systeem] als het eigen gekozen” (p. 125). Bij terugkeer in het thuisland kan het moeilijk zijn deze nieuw gevormde identiteit en waardeveranderingen op te geven, of kan deze identiteit (deels) botsen met de culturele normen en waarden van het thuisland. Dit impliceert dat de leeftijd waarop de buitenlandervaring is opgedaan sterk samenhangt met de mate van veranderingen in (culturele)

identiteit en waarden van de persoon, wat op haar beurt weer invloed kan hebben op de ervaring van een re-entry schok na terugkeer van een periode in het buitenland.

3.3.1.3 Locatie

Verder blijkt ook de locatie van de buitenlandervaring een rol te spelen in de mate van een cultuurschok en een re-entry schok. Gullahorn en Gullahorn (1963) rapporteren bijvoorbeeld dat personen die vanuit Amerika een tijd in Europa hadden doorgebracht meer tevreden waren over hun buitenlandverblijf dan zij die hun tijd in Latijns-Amerika of het Midden-Oosten hadden doorgebracht. Er werd aangenomen dat dit te wijten was aan minder grote verschillen in communicatiepatronen en waarden in Europa dan in de andere bestemmingen. Hierin zit impliciet de aanname dat de culturele afstand – de mate waarin de gastcultuur overeenkomsten vertoont met de thuiscultuur – minder is met Europa dan met Latijns-Amerika of het Midden-Oosten, waardoor er minder aanpassing van cultuureigen patronen nodig is.

Er is echter geen overeenstemming over de manier waarop locatie invloed heeft op de ervaring van een cultuurschok. Ook Rohrllich en Martin (1991) tonen aan in hun onderzoek naar Amerikaanse studenten die een semester doorbrachten in Spanje, Italië, Frankrijk of Engeland dat de locatie van de uitwisseling invloed heeft op de aanpassing in het gastland. Zij kwamen tot deze conclusie doordat zij de ervaren acculturatiestress onder de uitwisselingsstudenten op verschillende variabelen als gezondheid, taal, klimaat en voedsel hadden onderzocht. Hieruit bleek dat ieder land om verschillende redenen zorgde voor acculturatiestress. In tegenstelling tot Gullahorn en Gullahorn (1963) suggereren Rohrllich en Martin daarom dat het effect van locatie meer te maken heeft met de specifieke karakteristieken van het gastland dan de culturele afstand tussen de gastcultuur en de thuiscultuur.

3.3.1.4 Duur buitenlandervaring

Tot slot speelt ook de duur van de buitenlandervaring een rol in de mate van een cultuurschok en een re-entry schok. Naarmate een persoon zich langer in een gastcultuur bevindt, zal h/zij zich steeds meer aanpassen aan die cultuur, waardoor de mate van cultuurschok langzamerhand af zal nemen. Uit het onderzoek van Gullahorn en Gullahorn (1963) blijkt bovendien dat locatie en duur van verblijf met elkaar samenhangen bij de beïnvloeding van culturele aanpassing. Hierdoor doen zij de suggestie dat de tijd die nodig is voor optimale aanpassing aan de gastcultuur verschillend is per cultuur.

De invloed van de duur van een buitenlandervaring is tevens te koppelen aan het concept van verandering waar in hoofdstuk 2.2.3 over gesproken is (Martin, 1984). Personen die een

langere tijd in het gastland hebben doorgebracht hebben meer tijd gehad om waarden van de gastcultuur eigen te maken en voor interactie met leden van de gastcultuur en daardoor ook meer geïntegreerd kunnen raken in de gastcultuur. Tevens kan de thuiscultuur meer veranderd zijn naarmate de tijdelijke emigrant langer weg is geweest. Deze persoonlijke en sociale veranderingen kunnen bij terugkomst de mate van een re-entry schok beïnvloeden.

3.3.2 Beschrijvings- en verklaringsmodellen

3.3.2.1 Fasemodellen

Het acculturatieproces is door verschillende onderzoekers beschreven in termen van fases die door de tijdelijke emigrant doorlopen worden gedurende de aanpassing aan een nieuwe cultuur (zie Church, 1982; Martin, 1984 voor een kort overzicht). Deze modellen zijn gebaseerd op de aanname dat het culturele aanpassingsproces zich voordoet in een serie van discrete fases waar elke tijdelijke emigrant mee te maken krijgt. Het re-acculturatieproces is voor zover bekend niet in een fasemodel gevat.

In het onderzoek naar het verloop van acculturatie bestaat enig verschil in het aantal fases dat onderscheiden wordt door de verschillende onderzoekers, evenals in de benaming van de verschillende fases. Oberg (1960) maakt in zijn onderzoek bijvoorbeeld gebruik van vier fases om het culturele aanpassingsproces te beschrijven, beginnend bij een fase van euforie en fascinatie voor de nieuwe culturele omgeving, gevolgd door een fase van stereotypische en afwijzende houding tegen de gastcultuur, een ‘herstelfase’ waarin de persoon zich steeds beter kan handhaven in de nieuwe culturele context en een positievere houding krijgt tegenover de inwoners van het gastland, en eindigend bij een fase waarin het aanpassingsproces voltooid is, de persoon zich volledig geïntegreerd voelt in de gastcultuur, en de nieuwe culturele normen en waarden geaccepteerd en begrepen worden.

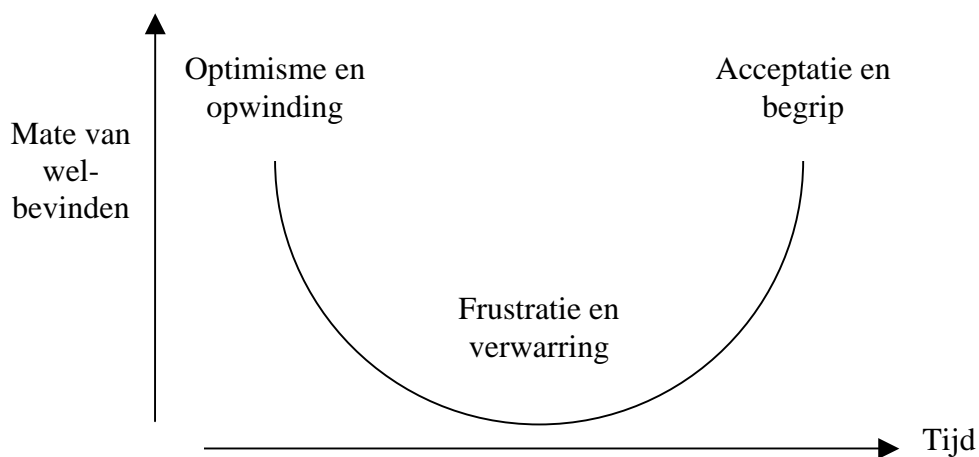
Andere onderzoekers voegen fases toe of splitsen bepaalde fases uit het model van Oberg op om bepaalde aspecten van het acculturatieproces beter te kunnen beschrijven (Church, 1982). Een overeenkomst tussen de verschillende fasemodellen is echter dat het vaak in ieder geval een fase van euforie omvat, waarin alles nieuw en spannend is, gevolgd door een ‘cultuurschokfase’ van verwarring, frustratie en onzekerheid door het tegenkomen van nieuwe normen, waarden en gedragingen. Hier volgt dan een fase van herstel op, die gekarakteriseerd wordt door toegenomen culturele gevoeligheid, begrip en waardering voor de gastcultuur en haar inwoners (Martin, 1984).

Het beschrijven van culturele aanpassing in termen van etappes of fases brengt echter enkele problemen met zich mee. Methodologisch gezien is het bijvoorbeeld moeilijk individuen

in een bepaalde fase in te delen, omdat de hiervoor benodigde indicatoren van fases kunnen verschillen afhankelijk van de culturele afstand tussen de thuiscultuur en de gastcultuur (Church, 1982). Bovendien kunnen bepaalde aspecten van het aanpassingsproces in verschillende fases als indicator terugkeren, waardoor ook conceptueel gezien het fasemodel niet altijd even effectief is om het culturele aanpassingsproces te beschrijven. Zowel in de beginfase als in de eindfase van Oberg's model bijvoorbeeld ervaart de persoon weinig aanpassingsproblemen. In de euforie-fase duidt dit echter op oppervlakkige aanpassing, terwijl dit in de eindfase juist wijst op 'echte', diepe aanpassing aan de cultuur van het gastland.

3.3.2.2 Curve-hypotheses

Een veelgeciteerd beschrijvingsmodel voor culturele aanpassing in de literatuur over cultuurschok en/of re-entry schok is de U-curve hypothese van Lysgaard uit 1955 (o.a. in Brabant, Palmer & Gramling, 1990; Church, 1982; Martin, 1984; Uehara, 1986). Hoewel de curve-hypotheses overeenkomsten vertonen met de fasemodellen, wordt culturele aanpassing binnen deze modellen gezien als een proces in plaats van als iets dat in van elkaar te onderscheiden fases gebeurt. De mate van aanpassing en aanpassingsproblemen wordt daarmee dus beschreven als een functie van de tijd in de nieuwe cultuur. Figuur 1 laat een voorbeeld zien van een typische U-curve. In het kader van dit onderzoek zal ik de uitleg toespitsen op de ervaring van een uitwisselingsstudent.

Figuur 1. U-curve van culturele aanpassing

Het eerste belangrijke punt op de U-curve is het aanvankelijke gevoel van optimisme en opwinding over (de aankomst in) het gastland, vergelijkbaar met de 'euforie-fase' in de fasemodellen. De student ervaart op dit moment nog weinig aanpassingsproblemen en is positief over de nieuwe omgeving. Dit optimisme neemt vervolgens af wanneer de student zich lan-

ger in de gastcultuur bevindt en zich steeds meer realiseert dat de gastcultuur anders is dan de eigen cultuur. Hij of zij merkt op dat moment steeds meer dat dit verschil tussen eigen cultuur en gastcultuur toch wel enige aanpassingen behoeft in het dagelijks leven binnen de nieuwe cultuur. Deze realisering gaat vaak gepaard met frustratie en verwarring en is te vergelijken met de cultuurschokfase binnen de fasemodellen. Naarmate de uitwisselingsstudent echter steeds meer leert hoe zich te kunnen handhaven in het gastland en zich steeds meer aanpast aan de nieuwe cultuur tijdens zijn verblijf aldaar, neemt deze frustratie en verwarring weer af en is er uiteindelijk sprake van begrip en acceptatie van de nieuwe cultuur.

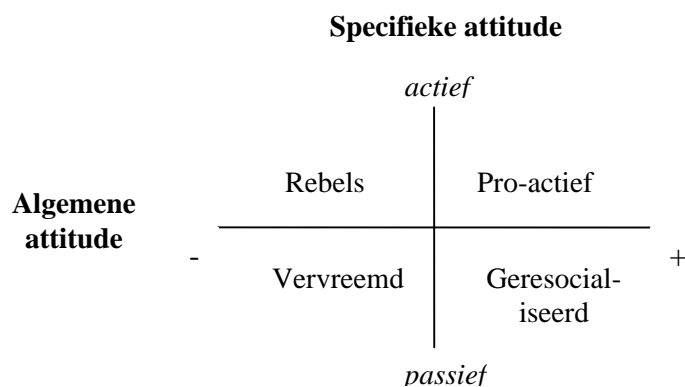
Gullahorn en Gullahorn (1963) hebben de U-curve hypothese uitgebreid met een tweede U-curve om daarmee ook het culturele aanpassingsproces bij terugkomst in het thuisland te vatten en komen zo tot een W-curve. Dit was naar aanleiding van hun onderzoek naar de re-entry ervaring van Amerikaanse studenten die door de toekenning van een beurs een tijd aan een buitenlandse universiteit hadden gestudeerd. Hier kwam uit dat zich eenzelfde soort aanpassingsproces voltrok bij thuiskomst als bij aankomst in het gastland. Ook hier is eerst sprake van een gevoel van optimisme en opwindning om weer terug te zijn in het land van herkomst en vrienden en familie na lange tijd weer te zien. Vervolgens neemt dit positieve gevoel af wanneer de student zich realiseert dat hij of zij zich opnieuw moet aanpassen aan de cultuur van het thuisland. Dit is het moment waarop de re-entry schok optreedt. Uiteindelijk lossen de aanpassingsproblemen zich echter geleidelijk weer op naarmate de student langer teruggekeerd is, en is de student opnieuw aangepast aan de thuiscultuur.

Zoals Church (1982) laat zien in zijn overzicht van literatuur over culturele aanpassing bij tijdelijke emigranten, zijn er zowel studies die de curve-hypotheses (deels) ondersteunen als onderzoeken die het bestaan van een dergelijk verloop van culturele aanpassing tegenspreken. Belangrijkste kritieken die naar voren komen uit het literatuuroverzicht van Church zijn dat de U-curve te gegeneraliseerd is en niet iedere tijdelijke emigrant een dergelijke curve doorloopt, en dat bovendien de hoogte- en dieptepunten in het proces niet universeel te noemen zijn. Tevens zijn onderzoekers het er niet over eens over welke tijdsperiode de curve zich meestal uitstrekt, wat het nut van de curve-hypotheses als beschrijvingsmodel sterk vermindert. De curve-modellen geven echter wel goed aan dat het acculturatie- en re-acculturatieproces zowel identificeerbare pieken als dalen kent voor mensen die langere tijd in het buitenland leven (Martin, 1984).

3.3.2.3 Types of patronen van aanpassing

Een derde manier van het beschrijven van acculturatie is om het te vatten in bepaalde types of patronen van aanpassing. Deze manier van conceptualisering wordt door onderzoekers zowel gebruikt om culturele aanpassing in het gastland (Berry & Kim, 1988) te beschrijven als aanpassing bij terugkeer in het thuisland (Adler, 1981). In dergelijke beschrijvingsmodellen worden meestal twee dimensies onderscheiden die positief of negatief gewaardeerd kunnen worden, waardoor tijdelijke emigranten ingedeeld worden in vier (re-)acculturatiestrategieën op basis van bepaalde karakteristieke eigenschappen van de manier waarop zij omgaan met de culturele aanpassing in gast- of thuisland.

Een voorbeeld van een beschrijvingsmodel dat verschillende re-acculturatietypen onderscheidt is het model van Adler (1981) (zie figuur 2). Zij stelt dat voor het verloop van de re-integratie twee dimensies cruciaal zijn, namelijk de algemene attitude jegens de terugkeer (optimistisch of pessimistisch) en de specifieke houding jegens de terugkeer (actief of passief). Op basis van haar onderzoek naar de re-entry ervaring van teruggekeerde Canadese expats komt zij hierdoor op vier types van returnees: pro-actief (optimistisch/actief), geresocialiseerd (optimistisch/passief), vervreemd (pessimistisch /passief) en rebels (pessimistisch/actief).

Figuur 2. Re-acculturatie-typen van Adler (1981)

De pro-actieve returnees vertonen de meeste groei en zien de uniekheid van hun bi-culturaliteit. Zij zijn zich bewust van hun cross-culturele vaardigheden en maken daar ook meer gebruik van om zo hun buitenlandervaring effectief te integreren met hun ervaringen in het thuisland en goed te functioneren bij terugkomst. De geresociali-

seerde returnee staat net als de pro-actieve returnee positief tegenover het aanpassen aan de thuisomgeving, maar herkent de uniekheid en waarde van de verkregen bi-culturaliteit en cross-culturele vaardigheden niet en maakt daar dan ook weinig gebruik van in het re-entry proces. Er is in dit geval daardoor meer sprake van een periode van heraanpassing dan van groei. Een returnee die negatief staat tegenover de terugkeer in het thuisland en zich bovendien weinig bewust is van verandering en de verkregen cross-culturele vaardigheden wordt als vervreemd gekarakteriseerd. Zij dissociëren zich dus van de thuiscultuur, maar zien tege-

lijktijd niet de waarde van de re-entry periode als een cross-cultureel leerproces en gaan daardoor passief om met de re-entry ervaring. Tot slot heeft net als de vervreemde returnee ook de rebelse returnee een negatieve attitude ten opzichte van terugkeer in het thuisland, maar is de rebelse returnee zich juist wel zeer bewust van de verkregen cross-culturele vaardigheden. Bovendien maakt de rebelse returnee ook enigszins gebruik van deze vaardigheden, waardoor hij of zij actief tegenstand biedt aan de thuisomgeving.

Het beschrijven van acculturatie en re-acculturatie in termen van types of patronen is nuttig voor het geven van een algemeen beeld van de verschillende manieren waarop individuen omgaan met re-entry, maar het heeft ook zijn beperkingen. Er is bijvoorbeeld geen oog voor de mogelijkheid dat de attitudes van personen ten opzichte van de gastcultuur of het thuisland gedurende het (re-)acculturatieproces kunnen veranderen. Noch is het vanwege beperkt cross-cultureel empirisch onderzoek duidelijk of de typering en strategieën universeel geldend zijn of cultuurafhankelijk zijn.

3.3.2.4 Culturele transitie als (cross-culturele) leerervaring

Modellen die culturele transitie zien als een cross-culturele leerervaring maken gebruik van psychologische inzichten als operante conditionering en sociale leerprincipes. Culturele aanpassing wordt binnen dit theoretisch kader geïnterpreteerd in termen van het wegnemen van bekende positieve bekrachtigers zoals het gebruikelijke eten, sociale goedkeuring of beloningen en de gebruikelijke vriendenkring, en het aanbieden van aversieve stimuli zoals nieuwe situaties, moeilijkheden met taal en onbekende en beangstigende sociale ontmoetingen. Het zich opeens bevinden in een nieuwe culturele context zorgt ervoor dat er plots sprake is van nieuwe bekrachtigers, nieuwe onderscheidende en aversieve stimuli, en veranderingen in de relatie tussen respons en bekrachtiging (Church, 1982, p. 543).

De conceptualisering van culturele transitie als een cross-culturele leerervaring impliceert volgens Church (1982) dat er procedures ontwikkeld kunnen worden om culturele onaangepastheid te verminderen, door bijvoorbeeld waar mogelijk bekende positieve bekrachtigers van de 'oude' culturele context in te passen in de nieuwe culturele context of door nieuwe positieve bekrachtigers te ontwikkelen. Ook kunnen bijvoorbeeld uitwisselingsstudenten die zich succesvol hebben aangepast aan de nieuwe culturele context als voorbeeld dienen voor andere uitwisselingsstudenten, waardoor plaatsvervangend leren mogelijk gemaakt wordt. Verder doet Church op basis van zijn literatuuronderzoek de suggestie dat vanuit dit theoretische paradigma het ontwikkelen van cultuurspecifieke oriëntatieprogramma's

een effectieve manier zou kunnen zijn om culturele aanpassingsproblemen te voorkomen en te verminderen.

Martin (1984) stelt dat de ‘cultureel leren’ benadering ook potentie heeft voor het beschrijven van de re-entry ervaring en het verminderen van heraanpassingsproblemen bij terugkeer in het thuisland. Wanneer de returnee de cultuur in het thuisland na terugkeer beschouwt als een nieuwe cultuur, kan dit de returnee helpen zich opnieuw bewust te worden van de andere bekrachtigers die in de thuiscultuur gelden. Bovendien heeft de tijdelijke emigrant enkele voordelen bij heraanpassing die hij of zij bij acculturatie niet had, namelijk de grotere mogelijkheid tot leren via expliciete communicatie met leden van de cultuur en de onwaarschijnlijkheid dat gemaakte fouten negatieve consequenties hebben (Church, 1982, Martin, 1984).

Onderzoek van Westwood et.al. (1986) lijkt deze visie van Martin te ondersteunen. Zij ontwikkelden in het kader van onderzoek naar een re-entry schok een programma voor bijna terugkerende internationale studenten ter voorbereiding op hun terugkomst in het land van herkomst. Hierin stond de visualisatie van de re-entry ervaring en mogelijke re-integratieproblemen centraal. Onder begeleiding werd in groepsverband gediscussieerd over de naderende terugkeer en mogelijke oplossingen voor de problemen die de studenten tegen zouden kunnen komen bij terugkomst in het land van herkomst. In hun studie naar de effectiviteit van dit programma onder uitwisselingsstudenten aan een Canadese universiteit kwam naar voren dat de voorbereidingen op hun terugkeer door middel van groepsdiscussies en het gezamenlijk visualiseren en bedenken van oplossingen voor mogelijke re-integratieproblemen de returnees hielpen hun re-entry ervaring makkelijker te maken.

Kritiek dat op het model te geven is, is onder andere dat het model impliceert dat door het aanpassen in het gastland naast nieuwe culturele bekrachtigers tevens belangrijke culturele aanpassingsvaardigheden zijn geleerd. Re-entry zou volgens dit model dus makkelijker moeten zijn dan eerste aanpassing in het gastland. Zoals eerder gemeld blijkt echter dat de re-entry schok bij terugkeer in het thuisland vaak als traumatischer en moeilijker wordt ervaren dan de cultuurschok bij aankomst in het gastland.

3.3.2.5 Culturele identiteit

Een aspect waar recentelijk steeds meer onderzoek naar wordt gedaan is de invloed van de culturele identiteit van de tijdelijke emigrant op culturele aanpassing. Ontwikkelingen hierin zijn met name te zien op het gebied van onderzoek naar re-acculturatie (Sussman, 2001, 2002; Walling et.al., 2006), maar ook binnen het onderzoek naar aanpassing in het gastland

wordt gebruik gemaakt van het concept van culturele identiteit om voorspellingen te doen over de mate van culturele aanpassing (Berry & Kim, 1988; Ward & Kennedy, 1994; Ward & Searle, 1991).

Onderzoek van Ward en Searle (1991) onder universitaire uitwisselingsstudenten die tijdelijk woonachtig zijn in Nieuw Zeeland, wijst uit dat culturele identiteit een voorspeller is van sociaal-culturele aanpassing. Zij concluderen dat een sterkere culturele identiteit is geassocieerd met sociaal-culturele problemen tijdens acculturatie, maar geen invloed heeft op psychologische aanpassingsproblemen (Ward & Searle, 1991). Zij doen de suggestie dat dit komt doordat individuen met een sterke culturele identiteit minder openstaan voor het aanpassen aan de lokale gewoontes en tradities van het gastland en daardoor ook meer sociale moeilijkheden tegenkomen. Resultaten uit een soortgelijk onderzoek van Ward & Kennedy (1994) wezen tevens uit dat identificatie met de eigen culturele groep de meeste positieve invloed heeft op psychologisch welzijn, terwijl identificatie met de culturele groep in het gastland de meeste positieve invloed heeft op sociaal-culturele competentie.

Sussman (2001, 2002) stelt een nieuw paradigma voor binnen het re-acculturatie-onderzoek, namelijk het *culturele identiteitsmodel*. Het model gaat uit van vier proposities: (1) culturele identiteit is een cruciaal maar verborgen aspect van het zelf-concept; (2) het naar voren komen van de culturele identiteit is voor een groot deel een consequentie van de start van een culturele transitie; (3) een culturele identiteit is dynamisch en kan verschuiven ten gevolge van de overgang in het buitenland en verstoringen van het zelf-concept; en (4) verschuivingen in de culturele identiteit functioneren als een bemiddelaar tussen culturele aanpassing en de re-entry ervaring (Sussman, 2002, p. 394). Verder plaatst Sussman het model in een culturele context, waarbij zij stelt dat het model het meest bruikbaar is voor personen uit culturen waarin individualisme centraal staat en de culturele identiteit daardoor minder prominent aanwezig is.

Binnen het culturele identiteitsmodel wordt het verloop van de re-entry ervaring in grote mate voorspeld door de psychologische variabelen van intersectie van culturele aanpassing en identiteitsverandering, en de situationele variabele van cross-culturele verschillen in de tolerantie van variatie in culturele identiteit. Het model stelt dat de mate waarin en de manier waarop de tijdelijke emigrant aangepast is aan het gastland voor een deel een voorspellende factor kan zijn in de mate waarin de returnee moeite heeft met de re-acculturatie: zij die het meest effectief zijn in de gastcultuur ondervinden de meeste onderbreking in hun culturele referentiekader en zullen daardoor ook een moeilijker re-integratie in het thuisland ondergaan. Een bemiddelende factor hierin kan zijn in hoeverre de culturele identiteit daad-

werkelijk verandert tijdens het verblijf in het buitenland. In tegenstelling tot het hierboven beschreven culturele leermodel stelt het culturele identiteitsmodel dus voor dat een meer succesvolle aanpassing in het gastland zal zorgen voor een moeilijkere aanpassingsperiode terug in eigen land.

Er ontstaan volgens het model vier types van culturele identiteit als uitkomst van het aanpassingsproces: bevestigend, subtractief, additief en werelds. Personen met een bevestigende culturele identiteit worden in hun oorspronkelijke culturele identiteit bekrachtigd en zullen daardoor volgens het model minder aangepast zijn aan het gastland, waardoor de terugkeer in het thuisland als positief wordt ervaren. Returnees met een subtractieve of een additieve identiteit zullen echter juist veel problemen ervaren bij terugkomst, omdat zij zich hetzij vreemd voelen van de thuiscultuur en identiteitsverlies hebben geleden (subtractief), hetzij omdat zij zich veel aspecten van de gastcultuur eigen hebben gemaakt (additief). Zij die een wereldse identiteit krijgen zijn vaak personen die meerdere buitenlandervaringen hebben gehad, waardoor de transities tussen culturen een gevoel van behoren tot een wereldgemeenschap bewerkstelligt. Aanpassing in het gastland is voor dit type personen slechts instrumenteel en de re-entry ervaring daardoor gemiddeld positief tot positief.

Het toetsen van het model onder Amerikaanse leraren na een verblijf in Japan (Sussman, 2002) wees uit dat aanpassing in het gastland niet direct gerelateerd was aan de re-entry ervaring, noch op positieve, noch op negatieve wijze. Wel werd er een significante relatie gevonden tussen sterkte van de culturele identiteit en heraanpassingsproblemen. Zij die een sterke eigen culturele identiteit behouden tijdens de buitenlandervaring ervaren minder stress bij terugkomst, terwijl tijdelijke emigranten met een zwakke culturele identiteit een hoge mate van stress ervaren bij terugkomst. Verder bleek uit onderzoek onder uit het buitenland teruggekeerde Amerikaanse managers (Sussman, 2001) ook dat de culturele identiteit zeer sterk gecorreleerd is met het ervaren van stress bij terugkomst, waarbij meer identiteitsverandering zorgde voor meer stress. Tevens bleek dat hoe meer returnees dachten dat ze veranderd waren door hun internationale ervaring, des te meer stress zij ervoeren tijdens re-acculturatie. Deze relatie was echter zwak te noemen (Sussman, 2001).

Een sterk punt van het culturele identiteitsmodel is dat het de re-entry ervaring niet los ziet van de gehele buitenlandervaring, maar als afhankelijk van elkaar. Het beperkt zich echter tot een bepaald aspect van de buitenlandervaring, namelijk culturele identiteitsverandering, en gaat daarmee voorbij aan andere factoren die van invloed kunnen zijn op de mate van heraanpassingsproblemen bij terugkeer in het thuisland, zoals het verwachtings-

patroon van de returnee en haar omgeving, of het zich bewust zijn van persoonlijke en situationele veranderingen (Adler, 1981; Martin, 1984, 1986).

3.3.2.6 *Communicatiegerichte modellen*

Tot slot is er in de laatste twintig tot dertig jaar steeds meer aandacht gekomen voor de rol van interculturele communicatie in het culturele aanpassingsproces. Kim (geciteerd in Rohrlich & Martin, 1991) benadrukt het belang van communicatie in culturele aanpassing van tijdelijke emigranten en stelt:

“Al het adaptieve culturele leren van tijdelijke emigranten vindt plaats in de context van sociale communicatie (...) [en] relaties met inwoners van het gastland fungeren als de cruciale sociale context waarvan vreemdelingen leren en deelnemen aan communicatieactiviteiten welke op hun beurt de ontwikkeling van gastland communicatie mogelijk maken” (p. 166).

Met andere woorden, communicatiegerichte benaderingen gaan er vanuit dat effectieve culturele aanpassing in het gastland afhankelijk is van effectieve interculturele communicatie tussen de tijdelijke emigrant en de leden van de gastcultuur. Wederzijds begrip in de interculturele communicatie is afhankelijk van de mate waarin de tijdelijke emigrant de gastcultuur kent en begrijpt (Martin, 1984).

Kim (zoals geciteerd in Rohrlich & Martin, 1991) heeft in 1988 een communicatiegericht theoretisch model opgesteld voor culturele aanpassing in het gastland dat gebaseerd is op de algemene systeemtheorie. Hierin is aanpassing geconceptualiseerd als een stress – adaptatie – groei cyclus, en worden zowel karakteristieken van de tijdelijke emigrant opgenomen als karakteristieken van de buitenlandervaring. Cruciale karakteristieken van de tijdelijke emigrant zijn die die een aanpassende aanleg weerspiegelen, zoals de culturele of raciale achtergrond van de persoon, een open of veerkrachtige persoonlijkheid, en het voorbereid zijn op verandering. Cruciale karakteristieken van de buitenlandervaring zijn opgedeeld in ten eerste de ontvankelijkheid van het gastland, en ten tweede de mate waarin de tijdelijke emigrant met leden van de gastcultuur communiceert. Kim stelt dat personen met een grotere aanleg tot aanpassing in een ontvankelijk gastland meer zullen communiceren met leden van de gastcultuur en daardoor uiteindelijk succesvoller zullen zijn in het zich aanpassen aan de gastcultuur (Rohrlich & Martin, 1991).

Rohrlich en Martin (1991) hebben het communicatiemodel van Kim getest voor zowel culturele aanpassing in het gastland als aanpassing bij terugkeer in het thuisland. Hieruit bleek dat niet zozeer de frequentie van communicatie met leden van de gastcultuur invloed

had op de culturele aanpassing in het gastland, maar het type communicatie. Zij die meer interactie hadden met leden van het gastland, met name wanneer zij belangrijke onderwerpen met hen bespraken of sociale activiteiten als museumbezoek met hen ondernamen, waren over het algemeen meer tevreden over hun tijd in het buitenland en voelden zich meer aangepast. Ook voor de re-entry ervaring gold dat niet zozeer meer communicatie met leden van de gastcultuur indicatief was voor de tevredenheid in het thuisland bij terugkeer, maar dat aanpassing in het thuisland moeilijker was naarmate de tijdelijke emigrant meer sociale activiteiten had ondernomen en meer diepe gesprekken had gehouden met leden van de gastcultuur. Deze resultaten impliceren dus dat de kwaliteit van de communicatie net zo belangrijk is als de kwantiteit van communicatie in het gastland voor het begrijpen van de rol van communicatie in zowel acculturatie als re-acculturatie.

Ook Koester (zoals geciteerd in Martin, 1984) heeft een theoretisch model voor interculturele communicatie bij re-entry voorgesteld. Zij stelt dat communicatie een manier is voor returnees om hun ervaringen op verschillende niveaus te begrijpen. Ten eerste oppert zij dat returnees hun communicatie-ervaringen in het gastland analyseren om de impact van de buitenlandervaring te begrijpen. Ten tweede stelt ze dat returnees hun interpersoonlijke communicatie na terugkomst onderzoeken, omdat zij in hun relaties tot anderen in het thuisland weer 'oude' communicatiepatronen tegenkomen die niet langer voorspelbaar voor hen zijn. Tenslotte suggereert Koester dat returnees ook de politieke en sociale boodschappen die hun land of maatschappij uitdraagt nader bekijken, aangezien deze na hun langdurige verblijf in een ander cultureel kader niet langer als vanzelfsprekend worden aangenomen. Verandering en het bewustzijn van verandering in communicatie wordt in dit model dus gezien als een resultaat van de buitenlandervaring op zowel individueel als maatschappelijk niveau (Martin, 1984).

Martin (1986) heeft op basis van dit model onderzocht wat de invloed van waargenomen verandering in de returnee was op de sociale relaties bij terugkeer. Zij vond hierbij dat returnees de relatie tussen henzelf en hun familie als grotendeels positief veranderd zagen door hun buitenlandervaring. De communicatie binnen deze relaties waren bevorderend voor een succesvolle heraanpassing bij terugkeer in het thuisland. Naast een positieve verandering in de relatie met de ouders vond zij bovendien een gematigd positieve tot geen verandering in de relatie met broers en zussen, en vaker een negatieve tot gematigd negatieve verandering in vriendschapsrelaties. Zij suggereert dat dit komt doordat de studenten vaak een stuk volwassenere terugkeren van hun uitwisseling, wat andere manieren van communicatie met zich

meebrengt. Dit wordt vaak wel geaccepteerd en zelfs verwacht in een ouder-kindrelatie, terwijl dit niet altijd past binnen vriendschapsrelaties.

3.4

Conclusie

Het doel van dit theoretische gedeelte van het onderzoek was te onderzoeken wat een re-entry schok en bijbehorende re-acculturatie eigenlijk precies inhoudt, welke factoren hier een rol in spelen, en hoe dit zich verhoudt tot het fenomeen ‘cultuurschok’ en het proces van acculturatie. Zoals hoofdstuk 3.2 laat zien zijn zowel een cultuurschok en acculturatie als een re-entry schok en re-acculturatie onder te brengen in het overkoepelend concept van culturele aanpassing. Hierdoor zijn er vele overeenkomsten tussen de twee fenomenen. Beide vormen van culturele aanpassing worden dan ook gekarakteriseerd door een tijdelijk gevoel van psychologische en sociaal-culturele desoriëntatie door een plotselinge confrontatie met een ‘vreemd’ cultureel kader, met bijbehorende gevoelens van stress en angst. Daarnaast ontstaan er bij een re-entry schok vaak ook gevoelens van ontheemding, van rusteloosheid en van verwarring en onzekerheid over waar men thuis hoort.

Belangrijke verschillen tussen de twee fenomenen zijn aan te wijzen met betrekking tot *het verwachtingspatroon* (zowel van de tijdelijke emigrant zelf als zijn omgeving), *de mate van verandering* en *de mate van het zich bewust zijn van veranderingen*. Doordat een re-entry schok vaak als een verrassing komt voor de teruggekeerde persoon en zowel de tijdelijke emigrant als zijn omgeving niet bedacht is op mogelijke aanpassingsproblemen bij terugkomst in de thuiscultuur, kan de ervaring van culturele aanpassing bij thuiskomst in eigen land bovendien veel heftiger zijn dan culturele aanpassing bij aankomst in het gastland.

In hoofdstuk 3.3 zijn vervolgens allereerst verschillende factoren aangestipt die van invloed zijn op culturele aanpassing in gast- en thuisland. Belangrijke achtergrondfactoren zijn de sekse en leeftijd van de (teruggekeerde) tijdelijke emigrant, en de locatie en duur van het buitenlandverblijf. Vrouwen en jongere personen ervaren vaak meer culturele (her)aanpassingsproblemen dan mannen en personen die al wat ouder zijn. Hoewel de locatie van het buitenlandverblijf invloed heeft op de mate van culturele aanpassingsproblemen is er geen overeenstemming over of dit komt door de culturele afstand tussen thuisland en gastland of door specifieke kenmerken van het gastland. Naarmate een tijdelijke emigrant zich langer in een gastcultuur bevindt, neemt de kans op grote persoonlijke en sociale veranderingen toe, waardoor terugkeer in de thuiscultuur bemoeilijkt zal worden. De aanpassingsproblemen zul-

len echter afnemen naarmate een persoon langer in een bepaald cultureel referentiekader doorbrengt. Voor het huidige onderzoek is het dus belangrijk rekening te houden met deze factoren bij de selectie van respondenten (overeenkomsten in leeftijd en duur buitenlandervaring tussen respondenten) en de interpretatie van de data (seks-effect en locatie-effect).

Tevens zijn in hoofdstuk 3.3 een zestal categorieën van beschrijvings- en verklaringsmodellen besproken die het fenomeen van culturele aanpassing in het gastland en/of bij terugkeer in het thuisland in een theoretisch perspectief plaatsen. Sommige van deze benaderingen vertonen veel overlap met elkaar. Iedere benadering heeft echter een eigen waarde binnen dit onderzoek, aangezien elk model andere aspecten belicht van het proces van culturele aanpassing. Zowel de fase-modellen als de curve-hypotheses geven helder weer dat culturele aanpassing duidelijk aan te wijzen pieken en dalen kent. In de fase-modellen worden deze pieken en dalen gezien als discrete fases, terwijl in de curve-hypotheses de ervaringen als functie van de tijd worden beschreven en dus het procesmatige karakter van culturele aanpassing wordt benadrukt. Het beschrijven van (re-)acculturatie in termen van types of patronen laat zien dat individuen op verschillende manieren om kunnen gaan met het culturele aanpassingsproces. Deze verschillende manieren kunnen een verklaring bieden voor waarom de ervaring van een cultuurschok of een re-entry schok verschillend is per persoon. Onderzoekers die culturele transities zien als een cross-culturele leerervaring benadrukken de potentie tot groei door de buitenlandervaring. Tevens geeft een dergelijke benadering duidelijk aan dat acculturatie en re-acculturatie het aanleren van andere cultureel bepaalde betekenissen en gedragingen inhoudt. Het culturele identiteitsmodel laat helder zien dat de re-entry ervaring niet los te zien is van de buitenlandervaring en de grote veranderingen die een buitenlandervaring met zich mee kan brengen. Tot slot benadrukken communicatiegerichte benaderingen dat aanpassing aan een nieuw cultureel referentiekader niet mogelijk is zonder sociale interactie met de omgeving, en dat het (re-)acculturatieproces daarmee bepaald wordt door de mate en kwaliteit van communicatie binnen een culturele context.

In het licht van de drie belangrijkste verschillen tussen een cultuurschok en een re-entry schok (*verwachtingspatroon*, *mate van verandering* en *mate van bewustzijn van verandering*) lijken met name het leermodel, het culturele identiteitsmodel en de communicatiegerichte modellen belangrijke theoretische benaderingen waarbinnen de te vergaren data geïnterpreteerd kunnen worden.

4. Methode

In dit hoofdstuk zal nader ingegaan worden op de methode die gebruikt is gedurende het onderzoeksproces en zal een verantwoording van de methodologische keuzes plaatsvinden. Allereerst zal de groep respondenten die heeft meegewerkt aan dit onderzoek worden omschreven in hoofdstuk 4.1. Vervolgens zal in hoofdstuk 4.2 nader ingegaan worden op de manier van dataverzameling, wat onderverdeeld is in de selectie van de respondenten (paragraaf 4.2.1), het afnemen van het halfgestructureerde interview (paragraaf 4.2.2) en de operationalisering van enkele belangrijke concepten (paragraaf 4.2.3). In hoofdstuk 4.3 zal de manier van data-analyse besproken worden, alvorens af te sluiten met enkele opmerkingen over de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek in hoofdstuk 4.4.

4.1

Respondenten

De groep respondenten die heeft meegewerkt aan dit onderzoek bestond uit 9 Nederlandse voormalige uitwisselingsstudenten die hebben deelgenomen aan een jaarprogramma van uitwisselingsorganisatie AFS Nederland. Er zijn in totaal 8 vrouwen en 1 man geïnterviewd. Hun leeftijd bij vertrek lag tussen de 16 en 18 jaar met een gemiddelde van 17 jaar.

Drie respondenten hebben hun uitwisselingsjaar in Amerika doorgebracht, twee in Argentinië, twee in Australië, één in Ecuador en één in Venezuela. Vijf respondenten hebben bovendien in het kader van hun vervolgopleiding nog een of meerdere uitwisselingservaringen opgedaan na hun AFS uitwisseling. Deze verdere uitwisselingen duurden 6 weken tot een jaar, met een gemiddelde van 6 maanden. De bestemming van deze verdere uitwisselingen was Canada, Ecuador, Engeland, Indonesië, Mexico, Venezuela en Zuid-Afrika (allen $n = 1$).

Het jaar waarin de respondenten op hun AFS-uitwisseling waren geweest lag tussen het schooljaar 1996-1997 en het schooljaar 2004-2005. Op het moment van het afnemen van de interviews was de gemiddelde tijd sinds terugkeer in Nederland 7,5 jaar. Na terugkeer moesten twee respondenten hun middelbare schooldiploma nog behalen, twee respondenten gingen terug naar school voor het behalen van een middelbaar schooldiploma van een hoger niveau, één respondent stelde de studiekeuze uit door eerst een jaar te gaan werken en de overige vier respondenten begonnen bij terugkeer direct aan een vervolgopleiding op HBO of universitair niveau.

4.2

Dataverzameling

4.2.1 Selectie respondenten

De respondenten voor dit onderzoek zijn allen benaderd op basis van hun deelname aan een jaarprogramma van de uitwisselingsorganisatie AFS Nederland. Dit jaarprogramma houdt in dat de studenten met een leeftijd van tussen de 15 en 18 jaar, tien tot elf maanden bij een gastgezin wonen en tevens meedraaien op een middelbare school in het buitenland. Hiervoor is gekozen zodat de groep respondenten zo homogeen mogelijk zou zijn wat betreft het type buitenlandervaring en de duur ervan, evenals wat betreft de leeftijd waarop de buitenlandervaring is opgedaan. Aan de hand van het adressenbestand van vrijwilligers en tevens voormalig uitwisselingsstudenten van AFS Nederland is via e-mail een directe oproep gedaan aan returnees van een middelbare school uitwisseling voor medewerking aan dit onderzoek. Op deze eerste e-mail zijn 7 reacties gekomen. Vervolgens is ter herinnering twee weken later een tweede e-mail verstuurd met nogmaals de oproep om mee te werken aan dit onderzoek. Uit deze oproep zijn nog 5 reacties voortgekomen. Twee hiervan bleken echter vanwege deelname aan een ander type uitwisseling van kortere duur niet binnen de doelgroep te vallen. Een derde persoon heeft zich na toezegging tot deelname alsnog teruggetrokken uit het onderzoek. Hierdoor is een uiteindelijke groep van 9 respondenten ontstaan.

4.2.2 Halfgestructureerd interview

Om een goed en zo volledig mogelijk beeld te krijgen van terugkeervervingen van uitwisselingsstudenten, en de vraag te kunnen beantwoorden *waarom* bepaalde problemen zich voordoen bij re-integratie in het thuisland, is in dit onderzoek gekozen voor het afnemen van halfgestructureerde interviews. Bij deze vorm van dataverzameling is namelijk enige afbakening van de te behandelen onderwerpen in de interviews mogelijk, terwijl de geïnterviewde toch vrij is in de respons en in het eventueel aanvullen van of commentaar leveren op de onderwerpen die naar voren gebracht worden. Tevens zorgt dit voor mij als interviewer voor enige houvast, terwijl er tegelijkertijd ook ruimte bestaat voor doorvragen op de antwoorden van de respondenten en zo dieper daarop in te gaan, of de volgorde en mate van het aanbod komen van bepaalde onderwerpen aan te passen op basis van de antwoorden (Robson, 2002).

Het interview is afgenomen aan de hand van een interviewschema (zie bijlage 1). Na een korte uitleg van de reden en het doel van het onderzoek, en het verloop van het interview is allereerst naar enkele persoonlijke gegevens gevraagd, zoals jaar en bestemming van de uit-

wisseling. Vervolgens is ter achtergrondinformatie kort ingegaan op de leefsituatie en de tevredenheid over het leven in het gastland, alvorens over te gaan op het stellen van vragen over de terugkeerervaring van de respondent. Allereerst werd via een open vraag naar de moeilijke en makkelijke aspecten gevraagd van de terugkeerervaring direct na terugkeer. Dit liep meestal automatisch over in hoe de terugkeer werd ervaren na verloop van tijd. Ook werd gevraagd hoe het heraanpassingsproces verliep voor de returnees. Verder werden, indien deze niet door de respondenten zelf reeds naar voren werden gebracht, drie belangrijke thema's behandeld die uit het theoretisch kader naar voren zijn gekomen, namelijk *veranderingen*, *verwachtingen* en *voorbereiding*. Ter afsluiting werd de respondenten gevraagd naar de tevredenheid over het verloop van hun terugkeer en re-acculturatie en om hun terugkeerervaring in één zin samen te vatten. Dit werd gedaan om inzicht te krijgen in de belangrijkste aspecten van de terugkeerervaring gezien vanuit de respondenten zelf.

De interviews namen gemiddeld 41 minuten in beslag. Afhankelijk van de inzichten van de respondenten en de mate waarin ze problemen hadden ervaren bij terugkeer liep de duur van het interview uiteen van 35 tot 53 minuten. Alle interviews zijn opgenomen met een digitale voice-recorder en vervolgens letterlijk getranscribeerd. De locatie waarop het interview werd gehouden varieerde per respondent. Afhankelijk van de woonplaats van de respondent en het tijdstip waarop het interview plaatsvond werd een geschikte locatie bepaald waar in een rustige omgeving gepraat kon worden. Dit kon zowel bij de respondent thuis zijn als op een niet al te drukke openbare plek zoals een universiteitskantine buiten lunchtijd of een rustige plek in een eet- en drinkgelegenheid.

4.2.3 Operationalisering concepten

In dit onderzoek staat het concept van *re-entry schok* centraal, wat in dit onderzoek wordt gezien als een bepaald type van culturele aanpassing. Een re-entry schok is te definiëren als een (tijdelijk) gevoel van psychologische en sociaal-culturele desoriëntatie ten gevolge van een plotselinge confrontatie met een cultureel referentiekader wat als bekend wordt verondersteld maar dit niet langer is door langdurig verblijf binnen een ander cultureel referentiekader. Een tweetal aspecten van deze definitie behoeven verdere operationalisering om vast te kunnen stellen of er sprake is (geweest) van een re-entry schok bij de respondenten bij terugkeer in Nederland, namelijk *psychologische desoriëntatie* en *sociaal-culturele desoriëntatie*.

Er is in dit onderzoek sprake van *psychologische desoriëntatie* wanneer respondenten aangeven dat zij ten gevolge van de terugkeer vanuit een vreemd cultureel referentiekader naar Nederland gevoelens van angst, depressie, apathie, ontworteling of onzekerheid over

waar men thuis hoort ervaren. Tevens zijn humeurigheid en gevoelens van verlies, eenzaamheid en frustratie indicatoren voor psychologische desoriëntatie.

Over *sociaal-culturele desoriëntatie* wordt gesproken wanneer respondenten aangeven problemen te ervaren in het uitvoeren van dagelijkse taken en/of moeilijkheden ervaren in de sociale interactie met zijn of haar omgeving (bijv. familie of ‘oude’ vrienden) ten gevolge van de terugkeer van een langdurig verblijf in het buitenland.

Tot slot zijn de drie belangrijke thema’s van *verandering*, *verwachtingen*, en *voorbereiding* uit het interviewschema nader uitgewerkt. Onder *veranderingen* wordt zowel persoonlijke veranderingen als veranderingen in de omgeving en het sociale netwerk verstaan. Persoonlijke veranderingen zijn hierbij verder op te splitsen in verandering in houding en gedrag, verandering in waarden, verandering in culturele identiteit en verandering in kijk op de toekomst, op Nederland, op de wereld of op zichzelf en zijn/haar directe omgeving. Veranderingen in het sociale netwerk betekent zowel veranderingen in het contact en de relatie met familie en vrienden die men kende voor de uitwisselingservaring, als in het contact en de relatie met nieuwe vrienden sinds de uitwisselingservaring.

Het thema van *verwachtingen* omvat in dit onderzoek zowel de eventuele verwachtingen over de terugkeer naar Nederland van de respondent zelf als de verwachtingen van de omgeving. Ook werd gevraagd of de respondent het gevoel had in welke mate de eigen verwachtingen uitgekomen zijn bij de terugkeer.

Het thema van *voorbereiding* is in dit onderzoek opgesplitst in mentale voorbereiding en fysieke voorbereiding. Het gevoel dat het uitwisselingsjaar afgerond is en dat de respondent klaar is om terug te keren naar Nederland zijn indicatoren voor de mentale voorbereiding. De fysieke voorbereiding is geoperationaliseerd in termen van het ondernemen van activiteiten – al dan niet gestuurd door de uitwisselingsorganisatie – die gericht zijn op het voorbereiden voor de naderende terugkeer, zoals bewust afscheid nemen en bewust nadenken over de terugkeer.

4.3

Data-analyse

Aangezien er nog weinig tot geen kennis is over het waarom van bepaalde problemen bij re-integratie van returnees is voor de analyse van de data verkregen uit de interviews gekozen voor de *grounded theory* benadering van Glaser en Strauss uit 1967 (zoals beschreven in Robson, 2002). De systematische verwerking van data binnen de *grounded theory* benadering

is in te delen in drie aparte vormen van coderen. Deze vormen van coderen zijn elk op de afzonderlijke interviews toegepast, waarna de individuele resultaten per interview met elkaar zijn vergeleken. De eerste vorm is het open coderen, welke in dit onderzoek plaatsvond op zinsniveau. Hierbij werd gezocht naar een label dat de inhoud van die zin het beste representeerde. Vervolgens vond er axiaal coderen plaats, waarbij sommige labels samengevoegd konden worden en er naar verbanden tussen de verschillende labels werd gezocht. De nadruk lag hierbij op causale verbanden die afgeleid konden worden uit de data. Tot slot was er sprake van selectieve codering, waarin er enkele conceptuele kerncategorieën aangewezen werden die vervolgens de basis vormden voor de beantwoording van de onderzoeksvraag. De kerncategorieën zijn, naast een algemene categorie met de persoonlijke achtergrondgegevens: *tevredenheid in het buitenland, ervaren moeilijkheden bij terugkeer, voorbereiding voor terugkeer* en *typering van de re-entry ervaring*.

4.4

Validiteit en betrouwbaarheid

4.4.1 Validiteit

De validiteit van een onderzoek is afhankelijk van zowel de *interne validiteit* als de *externe validiteit*. De interne validiteit heeft betrekking op de mate waarin gemeten wordt wat men wil meten. In dit onderzoek betekent dit dat er gekeken moet worden of er ten eerste sprake is (geweest) van een re-entry schok bij de respondenten en of de problemen die zij rapporteren bij terugkeer inderdaad te wijten zijn aan de ervaring van een re-entry schok. Het interview-schema is op basis van de literatuur zo opgesteld dat goed vastgesteld kan worden of er inderdaad een re-entry schok is opgetreden en er zijn geen irrelevante vragen gesteld. Bovendien was het door middel van doorvragen op de antwoorden van de respondenten ook mogelijk om eventuele andere factoren die meespeelden bij de gerapporteerde problemen te achterhalen. De interne validiteit is hierdoor hoog.

Een onderzoek is extern valide wanneer de resultaten generaliseerbaar zijn naar een bredere populatie. De groep respondenten is niet geheel representatief voor de groep returnees van een jaar middelbare school in het buitenland, maar komt op een aantal punten redelijk overeen met de bredere populatie van teruggekeerde uitwisselingsstudenten. De man-vrouw ratio in de groep respondenten (11/89%) wijkt bijvoorbeeld niet ver af van de man-vrouw ratio in het gehele adressenbestand van returnees (24/76%). Door het geringe aantal respondenten is het sekse-effect echter niet uit te sluiten. Verder is er ook een redelijke spreiding

van de bestemmingen van de respondenten over de drie meest populaire continenten, waardoor het locatie-effect in de resultaten beperkt wordt. De externe validiteit is daardoor gemiddeld te noemen.

4.4.2 Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van een onderzoek valt of staat met de mate waarin de onderzoeksresultaten onafhankelijk zijn van toeval. Met andere woorden, een herhaling van dit onderzoek met dezelfde opzet onder dezelfde omstandigheden zou dezelfde resultaten op moeten leveren. Transparantie in de onderzoeksmethoden, welke in de vorige drie paragrafen staan beschreven, is hiervoor van groot belang. Het gebruik van hetzelfde interviewschema als basis voor alle interviews verhoogt de betrouwbaarheid van de resultaten. Bovendien zorgt het gebruik van opnameapparatuur en de letterlijke transcriptie van de data voor een minimale vertekening van de antwoorden van de respondenten voor analyse plaatsvindt. Ook verhoogt het opnemen de controleerbaarheid op de kwaliteit van de interviews achteraf. Herhaling van de metingen of het inschakelen van een tweede interviewer en/of codeerder had de betrouwbaarheid van dit onderzoek nog verder ten goede gekomen.

5. Resultaten

De resultaten van het empirisch onderzoek dat is uitgevoerd zullen in dit hoofdstuk aan de hand van een aantal categorieën behandeld worden. De topics uit het interviewschema bleken vaak onderdeel te zijn van een overkoepelend thema in de terugkeerervaring. Analyse van de data resulteerde uiteindelijk, naast een algemene categorie met achtergrondgegevens over de respondent, in een viertal aan elkaar verwante kerncategorieën van waaruit de deelvragen van het empirische gedeelte te beantwoorden zijn. Deze categorieën zijn: *tevredenheid in het gastland, ervaren moeilijkheden bij terugkeer, voorbereiding voor terugkeer, en typering van de re-entry ervaring*. Sommige van deze categorieën zijn onder te verdelen in enkele subcategorieën. In de volgende hoofdstukken zullen de vier kerncategorieën besproken worden. In hoofdstuk 5.1 zal de tevredenheid in het gastland centraal staan. Vervolgens zal in hoofdstuk 5.2 de categorie van ervaren moeilijkheden besproken worden. In dit hoofdstuk zullen achtereenvolgens worden behandeld: de ervaren moeilijkheden bij het opnieuw aanpassen in het algemeen (paragraaf 5.2.1), het moeten wennen aan de veranderingen die zijn opgetreden (paragraaf 5.2.2), het vormende aspect van de uitwisselingservaring (paragraaf 5.2.3) en het delen van de uitwisselingservaring met de omgeving (paragraaf 5.2.4). Hoofdstuk 5.3 zal zich richten op de voorbereidingen op en verwachtingen van de terugkeer. Het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 5.4, zal weergeven hoe de returnees het verloop van hun re-entry ervaring typeren.

5.1

Tevredenheid in het gastland

De tevredenheid over het leven in het gastland blijkt een grote rol te spelen in hoe de terugkeer naar eigen land ervaren wordt. Vooral het contact en de relatie met het gastgezin blijkt een zeer belangrijke factor te zijn in het welbevinden in het gastland. Omdat het gastgezin een integraal onderdeel uitmaakt van de uitwisselingservaring, drukt de relatie met het gastgezin gedurende het jaar een grote stempel op de ervaring van de respondenten in het buitenland. Een zeer positieve, maar ook een zeer negatieve relatie met een (eerste) gastgezin bemoeilijkt vaak de terugkeer in Nederland.

Ook het sociale netwerk dat de respondenten opgebouwd hebben gedurende het jaar heeft invloed op de tevredenheid over het leven in het gastland. Het hebben van diepgaande vriendschappen in het gastland bemoeilijkt de terugkeer. Het blijkt dat, wanneer die mogelijkheid er is, de respondenten gedurende hun uitwisselingsjaar het beste contact hadden met andere uitwisselingsstudenten in hun buurt. Vanwege het delen van dezelfde ervaringen en

het aanlopen tegen dezelfde problemen gedurende het aanpassen aan het gastland, ervaren de respondenten deze contacten vaak als minder oppervlakkig dan de contacten met de inwoners van het gastland. Bovendien zijn dit naast het gastgezin vaak ook de contacten die bij terugkeer het meest gemist worden en waar na terugkeer nog het meeste contact mee onderhouden wordt. Het contact met de mensen op school en andere inwoners van het gastland wordt vaak omschreven als goed maar oppervlakkiger dan met het gastgezin of met de andere uitwisselingsstudenten. Verder wordt door de meeste respondenten aangegeven dat het moeilijker is contact te leggen met de leeftijdsgenoten op school door een verschil in beleveniswereld. Een goede illustratie hiervan is:

“Ik had euh, een aantal, ja, op school zaten ook twee andere uitwisselingsmeisjes en daar had ik een hele goede band mee, maar ook met iets van drie mensen ofzo die echt Amerikaans waren. Maar ik kon uiteindelijk wel beter levelen met die uitwisselingsstudenten (...) omdat zeg maar die Amerikanen die betrekken je wel bij wat dingen, maar niet bij alles zeg maar. Die hebben toch hun eigen leven. En nou ja, wij zaten gewoon een beetje in dezelfde situatie.”

De tevredenheid in het gastland wordt tot slot ook bepaald door de mate waarin men zich thuis voelt in het gastland, en in hoeverre zij zichzelf er voor langere tijd kunnen zien leven. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat zij zich gedurende het jaar heel erg thuis gevoeld hebben in het gastland en zich vaak ook (deels) zijn gaan identificeren met de bewoners van het gastland. Hier zal echter verder op ingegaan worden in relatie tot de culturele identiteit in paragraaf 5.2.3.

Verder blijkt het afscheid van en in het gastland vaak een bepalende factor te zijn in hoe de terugkeer ervaren wordt. De meeste respondenten geven aan dat zij door de vooraf vastgestelde duur van de uitwisseling zich ingesteld hadden op het naderende afscheid aan het eind van het jaar. Een enkeling geeft echter aan dat zij niet het gevoel hadden dat hun jaar afgerond was en dat zij er klaar voor waren om weer terug naar Nederland te gaan. Doordat het hen langer kostte om zich aangepast en zeker te voelen in het dagelijks leven in het gastland, geven zij aan het gevoel te hebben dat hun jaar tot een te abrupt einde is gekomen en ze het jaar niet goed af hebben kunnen sluiten. Zij hebben dan ook vaak meer moeite met het loslaten van het leven in het gastland bij terugkeer dan zij die wel het gevoel hadden dat hun jaar was afgerond.

Het hebben van een duidelijke afbouwperiode aan het eind van het jaar waarin goed afscheid genomen kan worden van het gastgezin en de sociale contacten die zijn opgedaan gedurende het jaar, maakt dat de terugkeer vaak makkelijker is voor de returnee dan wanneer dat niet het geval is. Een moeilijk verloop van het daadwerkelijke afscheid blijkt de terugkeer

in eigen land negatief te beïnvloeden. Ook hier geldt dat de returnees meer moeite hebben met het loslaten van het leven in het gastland wanneer het afscheid van en in het gastland niet verlopen is zoals verwacht of gehoopt. Dat dit ook heel dubbel kan zijn geeft de volgende uitspraak van een van de respondenten aan:

“Het [jaar] was afgerond omdat het schooljaar was afgerond (...) maar aan de andere kant had ik met sommige mensen toch in de zomer meer willen doen om het echt beter af te bouwen voordat ik vertrok. (...) Dus had ik toen ik thuiskwam nog een beetje zo’n gevoel van nou ja, euh, ik heb diegene nog maar even snel opgebeld voordat ik wegging, maar ik had daar veel liever nog een paar keer wat leuks mee gedaan.”

Kortom, zowel de tevredenheid over het leven in het gastland als het gevoel dat het jaar afgerond is en er goed afscheid genomen is van en in het gastland zijn van invloed op de terugkeerervaring van returnees.

5.2

Ervaren moeilijkheden bij terugkeer

5.2.1 Opnieuw aanpassen

Ongeacht het land van bestemming moeten alle returnees zich bij terugkomst opnieuw aanpassen aan het land van herkomst. De re-acculturatie bij terugkeer in Nederland verloopt echter niet altijd even soepel. Zeker in de beginperiode vlak na terugkeer lopen de returnees vaak tegen aanpassingsproblemen aan. De manier waarop dit zich manifesteert verschilt vaak per persoon. Zo zegt de ene respondent *“drie maanden in een depressieve bui rondgehangen”* te hebben omdat zij erge heimwee had naar het leven en de sociale contacten in het gastland, terwijl het aanpassingsproces van een ander juist gekenmerkt wordt door frustratie door het opeens veel meer bewust worden van cultuurverschillen tussen Nederland en het gastland en het willen *“begrijpen waarom het allemaal zo en zo gaat.”* Weer een ander zegt niet echt problemen te hebben ondervonden bij het aanpassen aan het Nederlandse leven op zich, maar dat zij wel moeite had om de studie weer op te moeten pakken en weer serieus bezig te moeten zijn.

De houding ten opzichte van het aanpassen in het gastland in vergelijking met de houding ten opzichte van het aanpassen terug in Nederland wordt vaak aangehaald om duidelijk te maken waarom het heraanpassingsproces als anders en vaak ook als moeilijker wordt ervaren dan de acculturatie in het gastland. Een duidelijke illustratie hiervan is bijvoorbeeld:

“Wanneer je daar aankomt dan is alles positief en heb je er heel veel zin in om je aan te passen en als je terugkomt heb je helemaal geen zin om je aan te passen.”

Ook de manier waarop men bezig is met aanpassen kwam in de interviews vaak naar voren in het beschrijven van het heraanpassingsproces. Een tweetal respondenten geeft aan zich juist bewust afgezet te hebben tegen het weer moeten aanpassen aan Nederland vanwege ofwel het zich willen onderscheiden van de omgeving, ofwel het niet accepteren van het terug zijn. De overige respondenten geven echter aan dat zij bewuster bezig geweest zijn met acculturatie in het gastland in vergelijking met de re-acculturatie terug in Nederland. In deze laatste situatie is een link te leggen met de verwachtingen en voorbereidingen voor het vertrek naar het gastland in vergelijking met het vertrek terug naar Nederland, waar in hoofdstuk 5.3 meer aandacht aan besteed zal worden.

5.2.2 Wanneer aan veranderingen

Een veelvoorkomende moeilijkheid in het aanpassingsproces dat in de interviews naar voren komt valt onder het thema van verandering, of juist het gebrek daaraan. Hierin is een onderscheid te maken in persoonlijke veranderingen, situationele veranderingen, veranderingen in sociale relaties en verandering van kijk. Veel returnees geven bijvoorbeeld aan dat ze een grote sprong vooruit hebben gemaakt in hun persoonlijke ontwikkeling gedurende het jaar doordat ze voor het eerst op zichzelf aangewezen waren. Hoewel ze hun persoonlijke ontwikkeling niet alleen toeschrijven aan de uitwisselingservaring, geven ze vaak wel aan dat het ontwikkelingsproces in een stroomversnelling is geraakt door die ervaring. Dat ze op persoonlijk gebied veranderd zijn merken de returnees vaak bij terugkeer pas, wanneer zij weer geconfronteerd worden met hun 'oude' leven en hun 'oude' sociale netwerk en wanneer zij zich bewust worden van de impact van het jaar. In paragraaf 5.2.3 zal dieper ingegaan worden op persoonlijke veranderingen in relatie tot de identiteitsvorming.

Niet alleen de returnees zelf zijn echter veranderd, ook de situatie waarin men terugkomt is voor een groot aantal veranderd. Zeker de returnees die niet teruggaan naar de middelbare school na hun jaar in het buitenland keren vaak in een geheel nieuwe situatie terug. Zij gaan op kamers en beginnen aan het studentenleven met alles wat daarbij komt kijken, of zij gaan een jaar werken om goed na te kunnen denken over de studiekeuze. De schoolvrienden van voor de uitwisseling zijn echter ook verder gegaan na de middelbare school en aan een nieuwe fase in hun leven begonnen, en de returnee maakt bij terugkeer niet zonder meer weer deel uit van dit nieuwe leven van de 'oude' vrienden. Ook voor degenen die teruggaan naar de middelbare school is de situatie vaak anders dan voor de uitwisseling doordat ze aan een andere school beginnen of in een nieuwe klas terechtkomen.

Sommige returnees verliezen door alle veranderingen het contact met de vrienden die zij voor hun uitwisseling hadden doordat ze elkaar ontgroeid zijn of doordat ze simpelweg andere keuzes hebben gemaakt. Verder wordt ook vaak het zich onbegrepen voelen door de omgeving en het niet kunnen delen van de ervaringen met de omgeving, waar in paragraaf 5.2.4 verder over gesproken wordt, genoemd als een reden dat de sociale relaties veranderen of verwateren. Hoewel ook hier de uitwisselingservaring niet als enige meespelende factor gezien wordt, geven vrijwel alle respondenten aan dat hun terugkeer van een jaar in het buitenland wel een grote rol heeft gespeeld in de veranderingen in de sociale relaties. Een van de respondenten zegt hier bijvoorbeeld over:

“Er was gewoon te veel veranderd. Mijn leven was veranderd, mijn manier van naar de wereld kijken was veranderd, en dat was ook het geval van al die mensen, en dat euh, heeft ertoe geleid dat ik, ja, gewoon geen contact meer met ze had. Maar goed, na de middelbare school gaat iedereen z'n eigen weg (...) dus dat heeft toen ook meegespeeld. Maar ik denk dat, dat die ervaring zeker ook meegespeeld heeft”

Anderen blijven ondanks de veranderingen wel redelijk stabiel in hun vriendschappen, maar hen kost het vaak wel enige tijd om de balans in die vriendschapsrelaties weer te vinden. Hetzelfde geldt voor de verhoudingen in de ouder-kindrelatie. Door met name een toegenomen zelfstandigheid van de returnee is ook hier vaak sprake van andere verhoudingen, waar beide partijen weer een nieuwe balans in moeten zien te vinden. Dat dit niet altijd vanzelf gaat blijkt wel uit de volgende uitspraak van een van de respondenten:

“Die ontwikkeling hebben je ouders niet meegekregen, en dat accepteren ze ook niet helemaal klakkeloos. Ze blijven je toch een beetje benaderen zoals je was voor die tijd.”

Aan de ene kant zijn er dus vele veranderingen waar de returnees en hun omgeving aan moeten wennen op het moment dat h/zij terugkeert uit het buitenland. Aan de andere kant geven veel respondenten juist aan dat ook het gebrek aan veranderingen in Nederland iets was waar ze aan moesten wennen. Een respondent vertelt over het effect dat die tegenstelling van veranderingen en het gebrek daaraan bij haar teweegbracht:

“Ik was gewoon depressief. Doordat ik weer, dat ik, die hele frustratie gewoon dat mijn hele leven was gewoon weer veranderd en dat was net zoals toen, maar er was geen drol veranderd thuis.”

Velen geven aan dat zij door al hun ervaringen in het buitenland anders naar zichzelf en naar de wereld om hen heen kijken en dat dat bijdroeg aan de moeilijkheid van het opnieuw aanpassen. Een uitspraak die dit gevoel goed weergeeft:

“Ik moest echt weer wennen aan Nederland, (...) hoe het leven hier weer is. En dat is heel gek, want het is allemaal eigenlijk precies hetzelfde, er was eigenlijk niets veranderd, maar je ziet het allemaal net vanuit een ander standpunt.”

Een begrip dat hier vaak bij genoemd wordt in de gesprekken met de returnees is het idee van vanzelfsprekendheid. Vrijwel alle respondenten geven aan dat de manier waarop dingen gedaan worden in Nederland en hoe dingen geregeld zijn in Nederland niet langer als vanzelfsprekend worden ervaren bij terugkomst. Zij hebben immers een jaar lang buiten het Nederlandse leven gestaan en hebben andere manieren gezien waarop dingen gedaan kunnen worden in hun gastland. Hierdoor verandert hun houding ten opzichte van het leven in Nederland en de Nederlandse maatschappij. Ze worden door hun terugkeer in het ‘oude’ leven veel bewuster van culturele verschillen en hun eigen positie binnen een cultureel systeem. In de woorden van een respondent:

“Als je altijd in een bepaald systeem hebt gezeten, dan ervaar je dat systeem als vanzelfsprekend. En op het moment dat je daar een tijd afstand van hebt gehad, dan kun je, ja, wat meer reflecterend ernaar kijken. En dat maakt dat je opeens je aan dingen die je altijd vanzelfsprekend hebt gevonden, ja, gaat storen.”

Met andere woorden, door het leven in een ander cultureel referentiekader valt de vanzelfsprekendheid waarmee dingen gebeuren in het eigen cultureel referentiekader weg. Bij terugkeer worden de returnees hier echter pas echt mee geconfronteerd. In de beginperiode zorgt dit bij veel respondenten voor een negatieve reactie tegenover Nederland en wordt vastgehouden aan het leven in het gastland. Het gastland wordt in die periode bovendien als het beste beschouwd. Zoals een respondent vertelt:

“Vroeger toen ik net terugkwam uit Australië had ik echt zoiets van nou Australië is het beste, daar wil ik wonen en daar wil ik heen. En euh, langzamerhand ontdekte ik toch ook wel weer positieve dingen in Nederland”

Zoals bovenstaand citaat echter ook aangeeft, kunnen de returnees na verloop van tijd wat meer afstand nemen van hun ervaringen in het buitenland en krijgen daarmee ook een objectievere kijk op hun uitwisselingservaring en op het leven in Nederland. De negatieve reactie tegenover Nederland maakt dan plaats voor meer waardering voor het leven in Nederland en de Nederlandse maatschappij.

De objectievere kijk op Nederland maakt echter vaak ook dat de respondenten kritischer zijn geworden tegenover bepaalde regelgeving in Nederland. De buitenlandervaring heeft dan ook vaak invloed op de politieke keuze van de respondenten terug in Nederland. Met name de houding ten aanzien van het Nederlandse vreemdelingenbeleid wordt hierbij vaak genoemd. De respondenten geven meestal aan dat zij door het leven in een ander land kritischer

zijn gaan nadenken over het leven in Nederland en genuanceerder en toleranter zijn geworden ten opzichte van buitenlanders die naar Nederland komen.

5.2.3 Vormend aspect van het uitwisselingsjaar

Vooraf persoonlijke veranderingen blijken een vaker terugkerend onderwerp van gesprek in de interviews met de returnees. De respondenten geven allemaal aan dat zij hun uitwisselingsjaar en de veranderingen die dat teweeg heeft gebracht als vormend hebben ervaren voor hun kijk op zichzelf en op de eigen toekomst, zoals onderstaand citaat weergeeft.

“Ik denk dat jaar in Argentinië heeft me wel een beetje door de war gegooid in die zin van, ja, je gaat eigenlijk van ik wil dit en dit en dit doen in mijn leven, euh, ja, zo’n jaar verandert dat helemaal.”

Ten eerste werd bij het vormende aspect van de uitwisselingservaring vaak gesproken over identiteitsvorming. Zeker in het begin zijn returnees onzeker over waar ze nu thuishoren. De mate waarin zij zich identificeren met de inwoners van het gastland, net als de mate waarin zij in het gastland geaccepteerd werden als ‘native’, oftewel de culturele identiteit, speelt hier vaak een grote rol in. Eén respondent zegt bijvoorbeeld:

“Ik voelde me ook echt een Argentijn, absoluut. En toen ik terugkwam al helemaal, ik voelde mij helemaal geen Nederlander. En op dat moment daar ook, want iedereen, eigenlijk het hele stadje, iedereen kende mij ook als de dochter van mijn gastvader dan. (...) Je merkte ook wel dat iedereen mij een beetje daarmee in de gaten hield van dingen die ik deed.”

Anderen zijn wat meer ambivalent over hun culturele identiteit bij terugkeer. Op de vraag of zij zich aan het eind van het jaar geheel aangepast voelde aan het gastland antwoordde een respondent:

“Nee, nou niet helemaal dat ik zeg ik ben helemaal aangepast. Ik had wel echt aan het eind van het jaar een ontzettend gevoel van oh jee, maar ik – ik had wel het gevoel dat ik veranderd was en ik denk oh maar wat voor, waar hoor ik nou bij. Ik voelde me niet helemaal Nederlands meer, maar ik voelde me ook niet helemaal Venezolaans.”

Enkelen geven juist aan dat zij zich nog steeds Nederlander voelden direct na terugkeer, maar wel met een opener en wereldser perspectief op de wereld om hen heen. Na verloop van tijd raakte ook bij degenen die zich in de beginperiode niet of minder Nederlands voelden de niet-Nederlandse component van de culturele identiteit naar de achtergrond en geven zij vaak ook aan meer Nederlander te zijn met een wereldser perspectief. Bijna alle respondenten gaven echter aan dat zij zich nog altijd op een of andere manier verbonden voelen met het gast-

land, juist omdat dit zo'n bijzondere en vormende ervaring is geweest. Een duidelijke illustratie hiervan is:

“Ik kan mijn leven hier me niet voorstellen zonder mijn leven in Ecuador. Dat is zeg maar mijn tweede thuisland. Bedoel, Nederland is wel thuis, maar dat is thuis thuis zeg maar. Ecuador is ook thuis. En dat laat je ook niet meer los”

Een uitwisselingservaring heeft echter niet alleen invloed op de culturele identiteit, maar ook op de identiteitsontwikkeling in het algemeen. Meerdere respondenten geven aan dat de jonge leeftijd waarop zij hun uitwisselingservaring hebben opgedaan veel invloed heeft gehad op hun persoonlijke ontwikkeling en de vorming van hun identiteit, omdat de adolescentie sowieso een periode is van grote persoonlijke ontwikkeling. Een uitspraak van een van de respondenten maakt dit goed duidelijk:

“Dat jaar versterkt natuurlijk heel veel dingen, maar het is niet dat als je het nou niet had meegemaakt dat je dan heel veel dingen gewoon nooit zal weten ofzo. Er zijn natuurlijk ook andere manieren waarop je iets kan leren. Maar ik denk euh, juist het moment dat je zo met jezelf bezig bent dat je dan een jaar weggaat, dat geeft wel heel erg euh, ja, het vormt je wel veel meer dan als je pas later zou gaan ofzo.”

Met andere woorden, de uitwisselingservaring is voor alle respondenten een belangrijk en vormend deel van hun leven. Het heeft dan ook vaak grote invloed op de vervolgkeuzes die zij maken in hun leven, en daarmee op hun toekomst. Dit uit zich vaak in de studiekeuze, of in de keuze om opnieuw voor langere tijd naar het buitenland te vertrekken. Een respondent zegt bijvoorbeeld over haar keuze om opnieuw voor langere tijd naar het buitenland te gaan:

“Ik denk wel dat dat jaar, dat het daardoor een beetje is blijven knagen (...) [je krijgt] wel de kriebels ofzo, zo van ik moet weer weg. Toch wel, ja die ervaring was toch zo, ja, speciaal dat ik dat wel vaker mee wilde maken”

5.2.4 Delen van de ervaring

Iets waar alle respondenten tegenaan lopen bij hun terugkeer is de reactie van de omgeving. Vooral het niet kunnen delen van de ervaring en de desinteresse van met name vrienden is moeilijk voor de returnees. Een uitspraak die dit goed illustreert is:

“Wat ik jammer vond was dat ook de nieuwigheid er heel snel van af was voor mensen. Eén keer vragen van god, hoe was het en ze hebben met pijn en moeite een kwartiertje om al je foto's te bekijken maar dat is het dan, en dat vond ik echt verschrikkelijk. Want ik droomde nog steeds van Australië en dat zat gewoon totaal in mijn hele zijn en ja, er was niemand die daar na twee weken nog oog en oor voor had.”

Een andere respondent merkt op:

“Sommige mensen hadden zoiets van heb je haar weer met die verhalen over Australië, nou nog steeds hoor. Ik ben ondertussen ook naar Indonesië geweest en je merkt wel dat mensen niet, ja niet geïnteresseerd zijn in die verhalen. Zeker niet als je daar altijd mee komt.”

In het verlengde van deze oppervlakkige interesse van de omgeving ligt het gevoel niet begrepen te worden door de omgeving door het niet goed over kunnen brengen van de impact van de uitwisselingservaring op de returnee. Een respondent vertelt bijvoorbeeld:

“ik heb wel veel vrienden gehad die zoiets hadden van waarom moet je nou weer naar het buitenland? Die het helemaal niet begrepen, van ja, je kan ook in Nederland, dat heeft ook allemaal mooie plekjes, en ja, die het gewoon niet begrepen.”

Returnees met andere woorden, vooral als ze net teruggekeerd zijn, hebben moeite de belevenissen en ervaringen in het buitenland te delen met hun omgeving in het thuisland en stuiten daar vaak op onbegrip over de uitwisselingservaring. De respondenten zoeken daarom vooral in de beginperiode net na terugkeer nog intensief contact met hun gastgezin en andere belangrijke contacten die zij kennen van hun tijd in het gastland. Vooral mede-returnees blijken op dit moment belangrijke contacten voor de respondenten. Ook houden zij vaak nog contact met de uitwisselingsorganisatie. Op deze manier kunnen zij hun ervaringen van het buitenland nog een beetje doortrekken naar hun leven terug in Nederland. De meeste respondenten geven aan dat zij dit doen omdat zij behoefte hadden aan houvast en aan bevestiging van hun uitwisselingservaring, wat zij vanuit hun eigen omgeving niet krijgen. Zoals een respondent hierover zegt:

“Ik had ook heel erg nodig om te bevestigen van ja, ik ben daar echt geweest, ik heb daar echt een jaar van mijn leven doorgebracht en ja, dat heeft iets met me gedaan. Dat had ik heel erg nodig, die bevestiging.”

Kortom, omdat returnees hun ervaringen niet kunnen delen met hun omgeving en omdat deze bovendien ook vaak niet begrepen worden door de directe omgeving, krijgen returnees meestal niet de steun en bevestiging die ze nodig hebben dat hun uitwisselingsjaar heeft plaatsgevonden en dat die ervaring een grote impact heeft gehad op de returnees. Hierdoor houden de meeste returnees juist vast aan het leven in het gastland, waardoor het aanpassen in Nederland moeilijker verloopt en het beginnen met het verwerken van de ervaringen die zij hebben opgedaan in het buitenland minder snel op gang komt.

5.3

Vorbereiding terugkeer

Over de voorbereiding voor de terugkeer werd veelvuldig gesproken in de interviews met de returnees. Vaak is hierbij het gebrek aan aandacht voor de terugkeer vanuit uitwisselingsorganisatie AFS een veelgehoorde klacht. Een goede illustratie hiervan is:

“Het werd wel gezegd bij AFS, van reken erop dat je cultuurschok krijgt als je terugkomt, maar je denkt ‘ach, komt wel goed, valt wel mee’. Nee dus. En dat vind ik wel iets wat bij AFS verbeterd mag worden, dat ze daar gewoon écht aandacht aan besteden.”

Meestal wordt hierbij ook de vergelijking gemaakt tussen de voorbereidingen voor het vertrek naar het buitenland en de voorbereidingen voor de terugkeer. Over haar voorbereidingen op haar terugkeer naar Nederland in vergelijking met haar vertrek naar het gastland zegt een respondent bijvoorbeeld:

“Je bent er eigenlijk alleen maar in je hoofd mee bezig, maar verder ga je daar niet echt voor zitten om je erop voor te bereiden en voordat je naar het buitenland gaat lees je je handleidingen enzo en probeer je je zo goed mogelijk voor te bereiden, ben je er wat bewuster mee bezig.”

Een andere respondent merkt op:

“Ik vind de voor de tijd de voorbereidingen van AFS vind ik wel heel goed, (...) tijdens die voorbereidingskampen was het [moeten aanpassen] toch allemaal wel heel duidelijk aan bod gekomen. (...) Dat maakt toch wel dat je heel veel dingen hoort en leert en daar ben je dus ook bewust van, en dat verwacht je niet als je terugkeert en ik denk dat dat het grote verschil is.”

Uit beide uitspraken komen twee belangrijke verschillen tussen de voorbereiding voor vertrek en de voorbereiding voor terugkeer naar voren, namelijk de mate waarin men bewust bezig is met de voorbereiding, en het effect dat begeleiding bij de voorbereiding heeft op de verwachtingen van het aanpassingsproces. Door het gebrek aan begeleiding bij het voorbereiden voor de terugkeer zeggen veel returnees dat zij, in tegenstelling tot bij aankomst in het gastland, niet goed wisten wat ze konden verwachten van hun aankomst terug in Nederland. Meestal geven zij aan wel zelf bezig geweest te zijn met hun terugkeer, maar dat dit slechts bij nadenken over de terugkeer blijft. Een typisch voorbeeld hiervan is:

“Ik was er wel mee bezig, hield ook een dagboek bij en daar schreef ik ook wel dingen in op, maar dat was puur denk ik euhm, omdat ik ja, bang daarvoor was. Dat ik zoiets had van nou laat ik me er maar op voorbereiden, dan kan het alleen maar meevallen ofzo, maar achteraf gezien viel het helemaal niet zo heel erg mee. Want je weet eigenlijk niet waar je op moet rekenen.”

Slechts één respondent zegt begeleiding gehad te hebben in de voorbereiding voor terugkeer naar Nederland in het gastland en was zich hierdoor bewust van de eventuele problemen die zich voor kunnen doen bij terugkeer. Deze begeleiding kwam zowel vanuit de uitwisselingsorganisatie in het gastland als vanuit haar eigen familie, die zelf als gastgezin al veelvuldig ervaring had gehad met uitwisselingsstudenten. Hierdoor kwamen de moeilijkheden voor haar en haar omgeving niet als een verrassing en was zij ook bewuster bezig met het opnieuw aanpassen in Nederland. Bij de overige respondenten kwamen de ervaren moeilijkheden echter wel als een verrassing, wat de ervaring van problemen vaak versterkte. Bovendien gaven veel respondenten aan dat ook hun omgeving niet bedacht was op eventuele problemen, en er vanuit gegaan werd dat de returnees weer snel aan het leven in Nederland gewend zouden zijn.

Een viertal respondenten heeft na hun AFS uitwisseling nog verdere uitwisselingservaringen opgedaan in het kader van hun vervolgopleiding. Wanneer gevraagd wordt de verschillende terugkeerervaringen te vergelijken, blijkt opnieuw dat het verwachtingspatroon een rol speelt in de heftigheid van de re-entry schok. Het al een keer meegemaakt hebben van de terugkeer blijkt vaak een positief effect te hebben op een tweede terugkeerervaring. Zij zijn dan namelijk beter voorbereid en weten beter wat ze kunnen verwachten van het weer moeten wennen aan het leven in Nederland, en aanpassen is meer instrumenteel. Ze zijn dan vaak ook bewuster bezig met het opnieuw aanpassen aan Nederland. Ook geven ze aan dat de leeftijd een rol speelt, of preciezer gezegd, de levenservaring die in de tussentijd is opgedaan. Ze staan bewuster in het leven dan bij de eerste uitwisselingservaring en zijn bovendien zekerder van wie ze zijn en wat ze willen bereiken.

5.4

Verloop re-entry ervaring

De geïnterviewde returnees typeerden hun re-entry ervaring meestal als een moeilijke maar leerzame periode. Allemaal zeggen ze dat ze pas achteraf bewust worden van de impact die de uitwisselingservaring op hen gehad heeft en welke invloed dit nu nog steeds heeft op hun leven en de keuzes die zij maken. Er wordt hierin door de respondenten vaak een onderscheid gemaakt tussen de ervaringen net na terugkeer en de ervaring van het terug zijn na verloop van tijd. De meeste respondenten geven aan dat ze vrij snel weer in hun oude ritme komen en het bij hen ongeveer drie maanden duurt voordat zij weer redelijk goed mee kunnen draaien in het dagelijks leven terug in Nederland. De beginperiode net na terugkeer wordt veelal gekenmerkt door een negatieve reactie ten opzichte van het leven in Nederland en gevoelens

van heimwee naar het gastland en naar de sociale contacten en het dagelijks leven aldaar. Op dat moment zijn de returnees in hun hoofd nog erg bezig met het gastland en wat ze hebben meegemaakt gedurende het uitwisselingsjaar. Zoals een respondent het mooi verwoordt:

“Ik had die zomer dat ik terug kwam, was ik alleen maar bezig met ik ben net terug uit Amerika en ja, ik ga straks wel studeren, maar ik ben vooral net terug uit Amerika”

Ook ervaren ze met name in de beginperiode vaak moeilijkheden die typisch zijn voor een re-entry schok, zoals teleurstelling, depressie, frustratie en onbegrip vanuit de omgeving. In hoofdstuk 5.2 is dit reeds nader besproken.

Na verloop van tijd kunnen de returnees wat meer afstand nemen van het gastland en objectiever kijken naar hun ervaringen in het buitenland en hun leven terug in Nederland. Hoewel de respondenten zeggen snel weer terug te zijn in hun oude patronen en na ongeveer drie maanden weer goed mee te kunnen draaien in het Nederlandse leven, duurt het langer voordat zij de ervaringen die zij opgedaan hebben gedurende het uitwisselingsjaar echt af kunnen sluiten en een plekje kunnen geven. Ook duurt het langer voordat zij zich weer echt aangepast en thuis voelen in Nederland. Dit is een heel geleidelijk proces, maar de respondenten kunnen vaak wel een bepaald moment of een bepaalde gebeurtenis aanwijzen waarop zij zich realiseren dat ze de uitwisselingservaring beter in perspectief kunnen plaatsen en zich weer echt op een leven in Nederland kunnen richten. Zoals een van de respondenten vertelt:

“(...) dus toen ben ik naar Spanje gegaan, dat heeft ook geholpen. In één keer weer Spaans om me heen en euh, toen heb ik ook die Ecuador-ervaring wat beter op z'n plek kunnen zetten denk ik. (...) En euhm, toen kon ik voor mijn gevoel ook wel weer verder met m'n leven ook.”

Met andere woorden, het heeft voor de meeste respondenten tijd nodig voor zij zich weer volledig op de toekomst kunnen richten in plaats van - bewust of onbewust – nog bezig te zijn met de tijd die zij in het buitenland gehad hebben.

De tijd die voor de verwerking van het jaar nodig is en de mate waarin dit problemen oplevert verschilt per persoon en per situatie. Eén respondent zegt bijvoorbeeld dat zij zonder weinig problemen haar leven weer kon oppakken bij terugkeer en de knop om kon zetten om zich op het leven in Nederland te richten. Voor een andere respondent zorgde het weer oppakken van het leven in Nederland juist dat zij voorbij ging aan met name de emotionele impact van het uitwisselingsjaar, waardoor zij zich pas 8 jaar later bewust werd van het effect dat haar ervaringen in het buitenland op haar gehad hadden en toen pas echt toekwam aan het verwerken van haar uitwisseling.

Voor alle respondenten geldt echter dat de re-entry ervaring getekend wordt door een tijd van reflectie op zichzelf en op het uitwisselingsjaar, en van het zich bewust worden van de impact die het jaar heeft gehad op hen als persoon en op hun kijk op de wereld om hen heen. Dit zorgt er ook voor dat het achteraf door alle returnees, ondanks de moeilijkheden die ze hebben ervaren, de terugkeerervaring gezien wordt als een waardevolle leerervaring. Twee uitspraken van twee verschillende respondenten zijn een duidelijke illustratie van dit idee:

“Het meest heb ik geleerd toen ik weer terug was, omdat, ja, je zit in zo’n rollercoaster het hele jaar, een beetje een droomwereld. En je beseft pas wat je allemaal hebt geleerd of gedaan of hoe je veranderd bent als je weer terug bent.”

“Aan de ene kant kan ik zeggen euh, ik wou dat AFS mij beter had voorbereid, dat ik niet zo’n cultuurschok had gehad. Maar aan de andere kant, ja, ik heb ook weer onwijs veel dingen geleerd over mezelf en daardoor ben ik ook weer gegroeid door die ervaringen. Ik had het ook niet willen missen, die ervaringen.”

6. Conclusie

In dit hoofdstuk zal de conclusie centraal staan en zal antwoord gegeven worden op de beide hoofdvragen van dit onderzoek. Bij de beantwoording zal waar mogelijk een link gelegd worden met reeds bestaande kennis uit het theoretisch kader. Allereerst zal er in hoofdstuk 6.1 antwoord gegeven worden op de vraag hoe het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie zich kenmerkt onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten, oftewel returnees. Hoofdstuk 6.2 zal vervolgens antwoord geven op de vraag waarom zich bepaalde problemen voordoen in het reïntegratieproces bij terugkeer van een langdurig verblijf in het buitenland.

6.1

Hoe kenmerkt zich het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie onder teruggekeerde uitwisselingsstudenten ('returnees')?

Vanuit de literatuur is re-entry schok te omschrijven als het ervaren van een tijdelijk gevoel van psychologische en sociaal-culturele desoriëntatie door een plotselinge confrontatie met een cultureel referentiekader dat als bekend wordt verondersteld, maar dit niet langer is door een langdurig verblijf in een ander land (Uehara, 1986). Het proces van re-acculturatie is een geleidelijk proces, maar kent wel duidelijk aan te wijzen pieken en dalen. Afhankelijk van de houding ten opzichte van aanpassing aan het thuisland en de mate waarin men zich bewust is van veranderingen bij terugkeer gaan individuen bovendien verschillend om met het opnieuw aanpassen aan het thuisland (Adler, 1981).

Deze bevindingen in de literatuur worden grotendeels ondersteund door de resultaten van het huidige onderzoek. Bovendien vult het huidige onderzoek de bestaande kennis ook aan, doordat in dit onderzoek bepaalde aspecten van het re-acculturatieproces worden uitgediept en aangevuld. Zo omschrijven returnees zelf het re-acculturatieproces bij terugkeer in eigen land als moeilijk maar leerzaam, en de terugkeer wordt ervaren als een periode waarin zij zich bewust worden van de impact van het uitwisselingsjaar op henzelf en op de manier waarop zij in de wereld staan. Bovendien ervaren ze het als een tijd waarin zij opnieuw moeten zoeken naar een balans in de sociale relaties en weer een plek voor henzelf in Nederland moeten creëren. Zij lopen met name in het begin van het heraanpassingsproces aan tegen verschillende psychosociale problemen die conform de literatuur typisch zijn voor een re-entry schok, zoals frustratie, humeurigheid, verwarring en onzekerheid over waar men thuis hoort,

gevoelens van stress, depressie of eenzaamheid, en moeite met het weer oppakken en uitvoeren van dagelijkse taken. Ook lopen ze aan tegen onbegrip vanuit de omgeving en kost het hen moeite weer te wennen aan hun leven terug in Nederland en de veranderingen die zich gedurende het verblijf in het buitenland hebben voorgedaan. Verder hebben returnees bij terugkeer vaak moeite om hun uitwisselingservaring te delen met hun omgeving in het thuisland, en om de impact van die ervaring op henzelf en hun kijk op de wereld goed over te brengen.

Na verloop van tijd kunnen returnees wat meer afstand nemen van hun buitenlandervaring en nemen de aanpassingsproblemen af. Al vrij snel draaien de returnees weer goed mee in het dagelijks leven in Nederland. Voordat zij zich ook weer daadwerkelijk thuis en volledig aangepast voelen in Nederland gaat er echter meer tijd voorbij. De tijdsperiode waarover dit proces van aanpassing zich uitstrekt en de mate waarin dit proces problemen oplevert verschilt per persoon, en de re-acculturatie verloopt vaak geleidelijk en onbewust. Vaak kunnen returnees achteraf echter wel een moment aanwijzen waarop zij het gevoel hadden dat ze de uitwisselingservaring beter in perspectief konden plaatsen en zich weer echt op een leven in Nederland konden richten. Tot die tijd zijn de returnees – bewust of onbewust – nog veel bezig met hun ervaringen in het buitenland en de verwerking daarvan.

6.2

Waarom doen bepaalde problemen zich voor bij het reïntegratieproces?

Het antwoord op de vraag waarom bepaalde problemen zich voordoen bij het reïntegratieproces is complex. Vele persoonlijke en situationele factoren hebben invloed op hoe de terugkeer precies ervaren wordt door de returnees. De resultaten wijzen er echter op dat problemen bij het reïntegratieproces zich voornamelijk voordoen doordat returnees gedurende het jaar en in de beginperiode na terugkeer niet toekomen aan het verwerken van de ervaringen die ze opdoen in het buitenland. Zij zitten op dat moment namelijk nog te veel verweven in het leven in het gastland.

Een tweede belangrijke reden dat problemen zich voordoen is dat de returnees en hun omgeving ook niet bedacht zijn op aanpassingsproblemen bij terugkeer door een gebrek aan voorbereiding. Bovendien worden vele veranderingen die zich hebben voltrokken gedurende het jaar pas bij terugkomst zichtbaar. Juist omdat de uitwisseling heeft plaatsgevonden in een periode waarin de identiteitsontwikkeling nog in volle gang is, heeft het uitwisselingsjaar een grote impact op de returnees. Het is daarmee een hele vormende ervaring en beïnvloedt vaak bewust of onbewust ook de keuzes die bij terugkomst gemaakt worden.

Het niet kunnen delen van die belangrijke en vormende ervaring met de omgeving en het onbegrip van de omgeving bij terugkomst bemoeilijkt voor returnees vaak het kunnen loslaten en verwerken van de ervaringen in het buitenland. Zij krijgen dan namelijk vanuit hun directe omgeving niet de bevestiging die ze nodig hebben dat hun buitenlandervaring heeft plaatsgevonden en dat dat iets met ze gedaan heeft. Problemen kunnen bovendien ook worden versterkt wanneer de returnee zeer tevreden was over het leven in het gastland en zich er zeer thuis voelde, of wanneer de returnee het gevoel had dat het jaar niet goed afgesloten was en er niet goed afscheid is genomen van en in het gastland. Dit is omdat het ook dan moeilijker is voor de returnee om zijn of haar leven in het gastland los te laten en zich weer volledig te richten op een leven in Nederland.

Met name de relatie met het gastgezin, maar ook de relatie met andere belangrijke sociale contacten spelen een grote rol in de tevredenheid over het leven in het gastland. De huidige resultaten tonen daarmee aan dat, conform het onderzoek van Rohrlich en Martin (1991), de kwaliteit van de communicatie met de sociale omgeving in het gastland van invloed is op de tevredenheid over het leven in het gastland, en dat dit invloed heeft op de ervaringen bij terugkeer. Het hebben van diepe, betekenisvolle relaties in het gastland bevordert de tevredenheid in het gastland en bemoeilijkt de terugkeerervaring door het plots wegvallen van deze belangrijke sociale contacten.

Ook tonen de resultaten van dit onderzoek aan dat wanneer de returnee zich (deels) identificeerde met de inwoners van het gastland aanpassingsproblemen bij terugkomst kunnen worden versterkt door sterkere gevoelens van ontheemding en onzekerheid over waar men thuishoort. De terugkeer in het 'oude' leven betekent voor de returnees dat zij plots geconfronteerd worden met de eigen vaak substantiële persoonlijke veranderingen en verschuivingen in de (culturele) identiteit. Het is deze plotselinge confrontatie die een grote rol speelt in het ervaren van problemen bij terugkeer. Anders gezegd, doordat de returnees zich pas bij terugkeer bewust worden van de veranderingen die zich hebben voorgedaan, vormen deze veranderingen op dat moment ook pas een mogelijk probleem. De houding van de returnee ten opzichte van het aanpassen aan de veranderingen en de reactie van de omgeving bepaalt echter of en in welke mate er daadwerkelijk problemen ontstaan. Een bewust negatieve houding ten aanzien van het aanpassen in Nederland en een reactie van onbegrip en desinteresse vanuit de directe omgeving maken de re-entry ervaring vaak lastiger voor de returnees.

De mate waarin persoonlijke veranderingen optreden wordt bovendien versterkt door de levensfase waarin de returnees uit dit onderzoek zich bevonden op het moment van de uitwisselingservaring. De resultaten van het huidige onderzoek bevestigen daarmee eerder onder-

zoek van onder andere Martin (1984) en Sussman (2001) dat de ervaringen en aanpassingsproblemen bij terugkeer niet los gezien kunnen worden van de veranderingen die zich in het buitenland hebben voorgedaan of van de levensfase waarin de persoon zich bevindt ten tijde van de uitwisselingservaring. Omdat de returnees uit dit onderzoek bij vertrek naar het buitenland nog volop bezig zijn met het vormen van hun identiteit, treedt er vaak meer identiteitsverandering op, wat zorgt voor meer re-acculturatiestress bij terugkomst.

Verder kijken returnees bij terugkeer met andere ogen naar zichzelf en naar de wereld om hen heen. De vanzelfsprekendheid van het Nederlandse leven en hoe dingen gaan in Nederland valt weg doordat zij kennis hebben gemaakt met een heel andere manier van leven. In de beginperiode vlak na terugkeer zorgt het wegvallen van die vanzelfsprekendheid voor het wegvallen van houvast in het dagelijks leven terug in Nederland, wat in eerste instantie frustratie, verwarring en een negatieve reactie tegenover Nederland teweegbrengt. Na verloop van tijd, wanneer de returnees meer afstand hebben kunnen nemen van het leven in het gastland, maakt de negatieve reactie echter plaats voor tegelijkertijd een kritischer houding en een meer waarderende houding ten opzichte van Nederland.

Een gebrek aan begeleiding bij de voorbereiding op de terugkeer naar eigen land lijkt ook een belangrijke meespelende factor te zijn in waarom de terugkeer vaak problematisch is voor returnees. Voorbereiding voor vertrek naar het buitenland is uitgebreider en er wordt vanuit de uitwisselingsorganisatie veel meer aandacht besteed aan de problemen waarmee uitwisselingsstudenten bij aankomst in het gastland te maken kunnen krijgen dan bij terugkomst in het thuisland. De respondenten zeggen hierdoor veel bewuster bezig geweest te zijn met aanpassen in het gastland dan met aanpassen bij terugkeer. Voorbereiding voor de terugkeer kenmerkt zich daardoor vooral door het zelf nadenken over hoe het zal zijn om terug te keren, maar de returnees weten eigenlijk niet waar ze op moeten rekenen. De meesten geven dan ook aan dat ze de cultuurschok bij terugkeer niet verwacht hadden en de heftigheid van de terugkeerervaring onderschat hadden. De problemen werden hierdoor vaak versterkt. Dit lijkt overeen te komen met onderzoek van Rogers en Ward (1993), waarbij niet zozeer de verwachtingen op zich, maar de aard van de verwachtingen ten opzichte van de daadwerkelijke ervaring invloed uitoefent op de re-entry ervaring.

7. Reflectie

Doel van dit onderzoek was om meer inzicht te krijgen in het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie onder uitwisselingsstudenten, en waarom tijdens dit proces vaak problemen optreden. Tevens was het een doel om met de resultaten uit het onderzoek betere begeleiding voor returnees mogelijk te maken. De conclusies die in het vorige hoofdstuk besproken zijn hebben enkele consequenties voor de theorievorming rondom het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie onder uitwisselingsstudenten. Ook kunnen er praktische aanbevelingen gedaan worden voor de praktijk. In dit hoofdstuk zal allereerst de toegevoegde waarde van dit onderzoek voor de theorievorming besproken worden (hoofdstuk 7.1). Vervolgens zal in hoofdstuk 7.2 de consequentie van de huidige conclusies voor de praktijk behandeld worden en enkele aanbevelingen gedaan worden voor betere begeleiding van returnees. In hoofdstuk 7.3 zullen ten slotte enkele opmerkingen gemaakt worden over het verloop van het onderzoek en aanbevelingen gedaan worden voor vervolgonderzoek.

7.1

Toegevoegde waarde

Zoals reeds bij de bespreking van de conclusies is aangegeven, wordt de reeds bestaande kennis over het fenomeen van re-entry schok en het proces van re-acculturatie grotendeels ondersteund door de resultaten van het huidige onderzoek. Toch heeft dit onderzoek ook zijn eigen waarde binnen de theorievorming. Bepaalde aspecten van het re-acculturatieproces zijn verder uitgediept en aangevuld door de verhalen van de returnees zelf, en er is een start gemaakt met het beantwoorden van de vraag waarom bepaalde problemen zich voordoen tijdens het heraanpassingsproces. Bovendien is er dankzij dit onderzoek ook meer bekend over het verloop van de terugkeerervaring en de verschillen tussen de ervaringen direct na terugkeer en na verloop van tijd.

Een belangrijk nieuw inzicht is dat de houding van de returnee ten opzichte van het terug zijn in eigen land en het aanpassen bij terugkeer continu aan verandering onderhevig is, doordat het aanpassingsproces bij terugkomst samenvalt met een bewustwordingsproces van wat er veranderd is voor de returnee op persoonlijk, sociaal en situationeel vlak en op hoe h/zij naar de wereld om zich heen kijkt. Zo is er in het begin vaak sprake van een negatieve houding ten aanzien van het aanpassen aan Nederland, wat langzamerhand verandert in een

houding van waardering voor het leven in Nederland. Ook wordt met name de beginperiode als moeilijk beschouwd, maar zeggen alle returnees dat ze de periode na terugkeer achteraf ook als een belangrijke en waardevolle leerervaring beschouwen.

Een ander nieuw inzicht is dat returnees, zeker in de beginperiode, sterke behoefte hebben aan bevestiging van hun ervaringen en de impact die dat op hen heeft. Het niet kunnen delen van hun ervaringen met hun omgeving en het onbegrip waar ze in hun omgeving meestal op stuiten zorgt er echter voor dat zij die bevestiging vaak niet krijgen. Hierdoor zoeken returnees elders naar houvast en komt de verwerking van de buitenlandervaring langzamer op gang.

Een derde nieuw inzicht is dat de problemen bij re-entry zich met name voordoen omdat de returnees gedurende het verblijf in het buitenland en de periode vlak na terugkeer niet toekomen aan adequate verwerking van hun ervaringen in den vreemde, omdat zij er op dat moment nog te veel middenin zitten. Een gebrek aan voorbereiding en begeleiding voor en bij de terugkeer zorgt er bovendien voor dat de aanpassingsproblemen bij terugkeer als een verrassing komen en de returnee in de beginperiode niet voldoende objectief kan kijken naar de uitwisselingservaring en de impact die dat op hem of haar gehad heeft.

7.2

Praktische aanbevelingen

Met name op het gebied van de voorbereiding en begeleiding voor en bij terugkeer is in de praktijk vooruitgang te boeken. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat zij de terugkeerervaring onderschat hadden en niet wisten wat zij of hun omgeving konden verwachten, en dat dit bijdroeg aan het ervaren van problemen bij de terugkeer. De meeste respondenten gaven bovendien ook aan dat er, in tegenstelling tot voor vertrek naar het buitenland, weinig aandacht werd besteed aan mogelijke aanpassingsproblemen bij terugkomst in eigen land, waardoor zij ook minder bewust bezig waren met het aanpassen bij de terugkeer. Het creëren van meer bewustzijn en kennis bij de returnees en hun omgeving over de terugkeerervaring en de mogelijkheid van een re-entry schok, en het meer aandacht besteden aan het terugkeeraspect van een uitwisseling lijken dan ook de voornaamste punten van verbetering.

Activiteiten vlak voor terugkeer die de toekomstige returnees bewust maken van hun naderende terugkeer en de mogelijke aanpassingsproblemen die de terugkeer met zich meebrengt, kunnen als basis dienen om het bewustwordingsproces van wat er veranderd is voor de returnees eerder op gang te brengen. Dit kan bijvoorbeeld door middel van rollenspellen

met situaties waar de huidige returnees vaak tegenaan lopen, of door de toekomstige returnees in contact te brengen met de huidige returnees. Ook kunnen activiteiten die de toekomstige returnees helpen bij het goed afsluiten van het uitwisselingsjaar en het goed afscheid nemen van en in het gastland ervoor zorgen dat uitwisselingsstudenten minder problemen ervaren bij terugkeer.

Ook begeleiding na terugkomst in het thuisland kan een mogelijkheid zijn om problemen bij terugkeer te doen verminderen. Veel respondenten gaven aan dat zij met name het eerste jaar na terugkeer nog veel bezig waren met hun ervaringen in het buitenland. Een regelmatige check-up – bijvoorbeeld om de drie maanden - vanuit de uitwisselingsorganisatie gedurende het eerste jaar, waarin de returnees gevraagd wordt hoe het met hen gaat terug in eigen land en waar zij tegenaan lopen, kan ervoor zorgen dat de returnees bewuster na gaan denken over hun terugkeer en eerder bezig kunnen met de verwerking van hun ervaringen.

Verder blijkt dat, zoals gezegd, returnees meestal moeite hebben hun ervaringen te delen met hun directe omgeving en dat zij zich vaak onbegrepen voelen door hun omgeving. Het creëren van een soort ‘community’ voor returnees of het opzetten van een centraal aanspreekpunt waar de returnees hun ervaringen met iemand kunnen delen en hun verhaal kwijt kunnen zou hiervoor een oplossing kunnen zijn.

7.3

Opmerkingen onderzoek

Enkele opmerkingen over de opzet en het verloop van het onderzoek zijn op zijn plaats. Ten eerste is er in dit onderzoek sprake van een gering aantal respondenten. Hoewel de spreiding van de bestemmingen van de respondenten redelijk is en de man-vrouw ratio in de groep respondenten niet ver afwijkt van de man-vrouw ratio in de bredere populatie, zorgt dit geringe aantal respondenten ervoor dat enige vertekening van de resultaten niet uitgesloten kan worden. Met name het sekse-effect, waarvan bekend is dat vrouwen vaak meer last hebben van aanpassingsproblemen dan mannen, speelt in dit onderzoek een rol, aangezien er slechts één man geïnterviewd is. Een breder opgezet onderzoek met meer respondenten zou hier een oplossing voor kunnen zijn.

Een verdere opmerking heeft betrekking op de selectie van de respondenten. Aangezien er gebruik gemaakt is van het adressenbestand van vrijwilligers en tevens voormalig uitwisselingsstudenten van de uitwisselingsorganisatie AFS, komen de respondenten goed met elkaar overeen wat betreft het type buitenlandervaring dat zij hebben opgedaan. Echter, dit

betekent ook dat er door de respondenten in dit onderzoek problemen of meespelende factoren gerapporteerd zijn die wellicht specifiek voor AFS als uitwisselingsorganisatie gelden. Bovendien is het vanwege de grote rol die gespeeld wordt door de levensfase waarin de respondenten verkeerden op het moment van vertrek in het ervaren van problemen ook de vraag in hoeverre de resultaten generaliseerbaar zijn naar returnees van andere type buitenlandervaringen, zoals teruggekeerde expats in het bedrijfsleven of teruggekeerde uitwisselingsstudenten in het hoger onderwijs. Wederom, een breder opgezet onderzoek waarin ook respondenten van andere uitwisselingsorganisaties benaderd worden en returnees van andere typen buitenlandervaring gevraagd worden om medewerking aan het onderzoek zou meer inzicht kunnen geven in de factoren die een rol spelen in het ervaren van problemen bij terugkeer. Ook zou hier een vergelijking van de factoren die een rol spelen in de terugkeervaringen tussen de verschillende groepen returnees interessant kunnen zijn. Hierbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat uitwisselingsorganisaties om privacyredenen niet graag adresgegevens van hun returnees prijsgeven, als er überhaupt al een adressenbestand van returnees bestaat binnen de organisatie. Dit maakt de werving van returnees lastig.

Tot slot zorgt ook het retrospectieve karakter van de interviews ervoor dat de tijd die verstreken is tussen de terugkeer en de afname van de interviews bij de returnees kan zorgen voor een andere blik op wat er net na terugkeer speelde. De resultaten wijzen er echter op dat dit juist ook onderdeel is van het re-acculturatieproces, omdat het aanpassingsproces bij terugkeer samenvalt met een bewustwordingsproces van wat er veranderd is voor de returnee. Hierdoor kunnen zij pas na verloop van tijd objectief kijken naar welke factoren een rol speelden in het ervaren van problemen bij terugkeer. Een longitudinaal onderzoek, waarbij uitwisselingsstudenten op verschillende momenten in het terugkeerproces geïnterviewd worden kan hier echter nuttig zijn om het effect van de verstreken tijd sinds terugkeer op de rapportage van ervaringen te minimaliseren.

8. Literatuurlijst

- Adler, N.J. (1981). Re-entry: Managing cross-cultural transitions. *Group & Organization Studies*, 6(3), 341-356.
- AFS Geschiedenis (n.d.). Gevonden op 16 september 2008, op:
http://www.afs.nl/afs_nederland_geschiedenis-42.pagina
- Berry, J.W., & Kim, U. (1988). Acculturation and mental health. In P. Dasen, J.W. Berry, & N. Sartorius (Eds.), *Health and cross-cultural psychology* (pp. 207-236). London: Sage.
- Brabant, S., Palmer, C.E., & Gramling, R. (1990). Returning home: An empirical investigation of cross-cultural reentry. *International Journal of Intercultural Relations*, 14, 387-404.
- Church, A.T. (1982). Sojourner adjustment. *Psychological Bulletin*, 91(3), 540-572.
- Gama, E.M.P., & Pedersen, P. (1977). Readjustment problems of Brazilian returnees from graduate study in the United States. *International Journal of Intercultural Relations*, 1, 46-58.
- Gaw, K.F. (2000). Reverse culture shock in students returning from overseas. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 83-104.
- Gullahorn, J.T. & Gullahorn, J.E. (1963). An extension of the U-curve hypothesis. *Journal of Social Issues*, 14, 33-47.
- Martin, J.N. (1984). The intercultural reentry: Conceptualization and directions for future research. *International Journal of Intercultural Relations*, 8, 115-134.
- Martin, J.N. (1986). Communication in the intercultural reentry: Student sojourners' perceptions of change in reentry relationship. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 1-22.
- Nencel, L. (2007). Anthropology. In J. Marchbank & G. Letherby (Eds.), *Introduction to Gender: Social science perspectives* (pp. 89-109). Harlow: Pearson Education Limited.
- Oberg, K. (1960). Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, 177-182.
- Robson, C. (2002). *Real world research: A resource for social scientists and practitioner-researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Rogers, J. & Ward, C. (1993). Expectation-experience discrepancies and psychological adjustment during cross-cultural reentry. *International Journal of Intercultural Relations*, 17, 185-196.
- Rohrlich, B.F. & Martin, J.N. (1991). Host country and reentry adjustment of student sojourners. *International Journal of Intercultural Relations*, 15, 163-182.

- Searle, W. & Ward, C. (1990). The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 14, 449-464.
- Sussman, N.M. (2001). Repatriation transitions: psychological preparedness, cultural identity, and attributions among American managers. *International Journal of Intercultural Relations*, 25, 109-123.
- Sussman, N.M. (2002). Testing the cultural identity model of the cultural transition cycle: sojourners return home. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 391-408.
- Thompson, C.L. & Christofi, V. (2006). Can you go home again? A phenomenological investigation of Cypriot students returning home after studying abroad. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 28(1), 21-39.
- Uehara, A. (1986). The nature of American student reentry adjustment and perceptions of the sojourn experience. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 415-438.
- Walling, S.M., Eriksson, C.B., Meese, K.J., Ciovica, A. & Gorton, D. (2006). Cultural identity and reentry in short-term student missionaries. *Journal of Psychology and Theology*, 34(2), 153-164.
- Ward, C. & Kennedy, A. (1994). Acculturation strategies, psychological adjustment, and sociocultural competence during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 18, 329-343.
- Ward, C. & Searle, W. (1991). The impact of value discrepancies and cultural identity on psychological and sociocultural adjustment of sojourners. *International Journal of Intercultural Relations*, 15, 209-225.
- Westwood, M.J., Lawrence, W.S. & Paul, D. (1986). Preparing for re-entry; A program for the sojourning student. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 9, 221-230.
- Wilson, A.H. (1985). Returned exchange students: becoming mediating persons. *International Journal of Intercultural Relations*, 9 (3), 285-304.
- Yoshida, T., Matsumoto, D., Akiyama, T., Moriyoshi, N., Furuiye, A., Ishii, C., et al. (2002). The Japanese returnee experience: Factors that affect reentry. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 429-445.

Bijlage 1

Interviewschema

Inleiding

Goedemorgen/middag/avond. Dit interview is in het kader van mijn afstudeer-onderzoek naar de terugkeer-ervaring van uitwisselingsstudenten na hun verblijf in het buitenland en de mogelijke problemen waarmee zij dan te maken krijgen. Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de tweede cultuurschok die returnees vaak ervaren bij terugkeer in het thuisland, zodat met die kennis betere begeleiding van returnees bij hun terugkeer mogelijk te maken is.

Jouw medewerking aan dit onderzoek is van groot belang, omdat ik zo in kaart kan brengen hoe een returnee zijn/haar terugkeer in eigen land ervaart en waarom zich hierbij bepaalde problemen kunnen voordoen.

Het interview zal ongeveer drie kwartier duren. De vragen zullen gaan over jouw ervaringen als returnee, zowel vlak na terugkeer als na verloop van tijd en de problemen waar je hierbij tegenaan liep. Ook zal ik enige vragen stellen met betrekking tot je voorbereiding op je terugkeer en je tijd in het buitenland.

De informatie uit dit interview zal verder anoniem blijven in het onderzoek, en je zal nergens met naam en toenaam verschijnen.

Vind je het een probleem dat ik het verdere gesprek opneem? Op deze manier kan ik jouw antwoorden namelijk terugluisteren en zo de informatie hieruit nauwkeuriger verwerken. Na verwerking zal de opname gewist worden.

Heb je nog vragen voordat ik met het interview begin?

Algemeen:

- Wanneer uitwisseling
 - Hoe lang geleden/ Jaar van uitwisseling
 - Leeftijd bij vertrek & terugkomst
 - Tijdens of na middelbare school in NL
- Land van bestemming
 - Speciale reden voor die bestemming?
- Motivatie/reden voor uitwisseling

Uitwisselingservaring:

- **Wat was je leefsituatie in het gastland?**
 - Samenstelling en relatie met gastgezin(nen)
 - School
 - Vriendschappen in gastland. Hoe waardevol zijn/waren deze vriendschappen?

- Contact met thuisfront? Veel/weinig? Op welke manier contact?
- Hoe tevreden was je over je leven in het gastland?

Re-entry ervaring:

- **Kun je mij iets vertellen over jouw ervaringen als returnee direct na terugkeer? Wat waren makkelijke en wat waren moeilijke aspecten van je aankomst terug in Nederland?**
 - Psychologische aspecten/sociale aspecten
 - Waarom waren genoemde aspecten makkelijk/moeilijk?
 - Hoe ging je met genoemde aspecten om?
 - ➔ Eventueel onderscheid maken tussen direct na terugkeer en na verloop van tijd. Loopt over in volgende vraag...
- **Hoe verliep het opnieuw aanpassen aan de thuisomgeving? Wat waren in dit proces de voornaamste moeilijkheden?**
 - Was er een verschil tussen het aanpassingsproces terug in thuisland en aanpassingsproces in gastland? Voorbeelden.
 - Heb je hulp/begeleiding gehad tijdens dit aanpassingsproces?
 - Zo ja, van wie?
 - Had je daar behoefte aan? Waarom wel/niet?
 - Wanneer voelde je je weer volledig aangepast?
- **Merkte je dat er veel veranderd was bij je terugkeer ten opzichte van voordat je vertrok?**
 - Persoonlijk
 - Sociaal netwerk (relaties met familie/vrienden)
 - Leefsituatie (eg. gaan studeren/op kamers)
 - Had dit invloed op je re-entry ervaring? Zo ja, hoe/waarom?
- **Wat waren je verwachtingen ten aanzien van je terugkeer in Nederland?**
 - Kwam de werkelijkheid overeen met deze verwachtingen?
 - Denk je dat je verwachtingen invloed hadden op de re-entry ervaring?
- **Hoe was je voorbereiding ten aanzien van je terugkeer naar Nederland?**
 - Mentale voorbereiding: had je gevoel dat je klaar was om weer naar NL te gaan?
 - Heb je hier begeleiding in gehad? Van wie?
 - Verliep de voorbereiding anders dan voorbereiding op vertrek naar buitenland? Voorbeelden.
 - Denk je dat je voorbereiding invloed had op de re-entry ervaring?

- **Hoe tevreden ben je over je re-entry ervaring?**
- **Als je je re-entry ervaring in één zin zou moeten omschrijven, wat is die zin?**

Bedankt voor je medewerking, je hebt me erg geholpen met jouw antwoorden. Heb je tot slot nog iets toe te voegen aan dit gesprek wat jou belangrijk lijkt voor dit onderzoek, of heb je nog opmerkingen over het verloop van dit gesprek?

Heb je interesse in het uiteindelijke verslag of de resultaten van dit onderzoek?

Bedankt!!